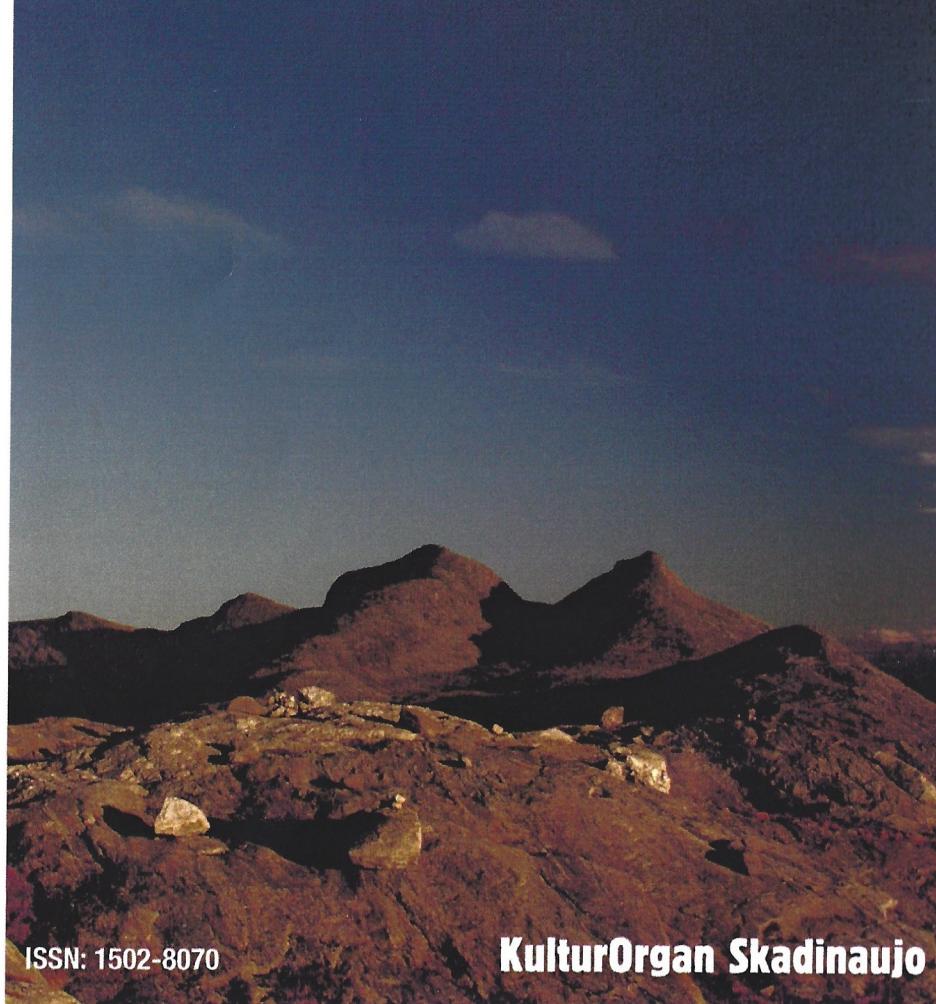

4 veitsle

ISSN: 1502-8070

KulturOrgan Skadinaujo

KULTURORGAN SKADINAUJO
PANSKANDINAVISK TIDSSKRIFT
Årg. 5, nr 2 (2005)

Krisen i Skandinavias mytologifaglige kanon

Med de bøker som i dag er å få tak i i skandinaviske bibliotek er det ikke lett å se optimistisk på en tradisjonell oppblomstring her i nord. De skandinaviskspråklige sekundærkildene er et kapittel for seg, noe jeg ikke vil si mye om i denne omgang. Især skandinaviskspråklige forskere og forfattere har i fantastisk liten grad bidratt med originale åpenbaringer hva angår vår egen religiøse kultur.

Men det som kanskje er verst, er at de som innehar plasser i universitet og utdanningssektoren i så stor grad ser bort i fra de personer som har skapt paradigmene. Etter vår mening er det håpløst å styre unna disse. Universiteter ut igjennom Europa og USA setter en høy standard. Skandinavia følger opp med en halvhjertet og sykelig institusjon med et retrospekt som stopper nærmest totalt i eldre vikingtid. Hvorfor? Hva er grunnen til at de velger å se bort i fra tradisjonskontinuitet og komparativ forskning? Norge i særdeleshet utpeker seg som en synder med ikke å ha oversatt selv de mest fundamentale verker, men situasjonen er ikke helt bra i Sverige eller Danmark heller. Og hvis oversettelser kun var et økonomisk spørsmål, så skulle i hvert fall verkene vært mer tilgjengelige enn det de faktisk er. Hvis vi tar Norge som eksempel er det ikke nok å ha ett eksemplar av en bok

i ett bibliotek i hele landet. Slik er det i dag. Til ansvar kan man til syvende og sist stille de som bevilger samfunnsøkonomien, våre folkevalgte. Det er et passe oppsiktsvekkende paradoks at selv om noen av hovedkildene for tradisjonell europeisk religion er skrevet i Norden, så er det her forskningen har dårligst nivå.

Nå som templene etter hvert så smått har begynt å dukke opp kan man kanskje håpe på en framtidig tradisjonell kunnskapsformidling, og endelig en ekte sed, mer sannhetssøkende enn noen sinne.

Vegard Chapman 30.10.2005

KULTURORGAN SKADINAUJO PANSKANDINAVISK TIDSSKRIFT

Årg. 5, nr 2 (2005)

ISSN: 1502-8070. - © KulturOrgan Skadinaujo, Oslo 2005. - Det er forbudt å kopiere materiale fra denne publikasjonen med henhold til åndsverksloven. Unntak kan kun forekomme etter avtale med den enkelte teksforfatter eller Kult.Org. Skadinaujo. - Vi bruker APA (American Psychological Association) referansestil i egenprodusert materiale. - *Forside: Solnedgang fra Hennum, Buskerud. Bakside: Fra Heggmotind, Nordland.*

REDAKSJON

Vegard Chapman

(vegard.chapman@kultorg.no)

Jarle Øvrehus

(jarle.ovrehus@kultorg.no)

ADRESSE

KulturOrgan Skadinaujo

Pb. 20

0313 Oslo

Norge

E-POST

stab@kultorg.com

stab@kultorg.dk

stab@kultorg.no

stab@kultorg.se

VERDENSVENEN

www.kultorg.com

www.kultorg.dk

www.kultorg.no

www.kultorg.se

TELEFON

Redaksjon/Norge:

(+47) 980 91 617

Danmark:

(+45) 302 56 250

ANDRE KONTAKTER

Foreningen KOS

Mailbox 10103

Postboks 2175

1017 København K

Danmark

ABONNEMENT

100 NOK, SEK, DKK

[Foto s. 4, 23 & 25

© Mathieu Laroche]

[Foto s. 7 & 9

© Fredrik Nilsson]

2 Leder

Av Vegard Chapman

4 Redaksjonelt

Av Jarle Øvrehus

5 Nyheter & notiser

Av Jarle Øvrehus & Kjell Brevik

7 Folketro om gravhauger

Av Haakon Schetelig

11 Omtaler [Vesaas, Solli, Ryvarden, Raudvere]

Av Kjell Brevik, Stig Andresen, Jarle Øvrehus & Jacob Christiansen

14 Sunnan, tunglam, sternön : del I

Av Anton Scherer

17 Ruserna och Dnjeprs forsar

Av Pär Sandin

23 Den danske høst

Av Johnny L. H. Mortensen

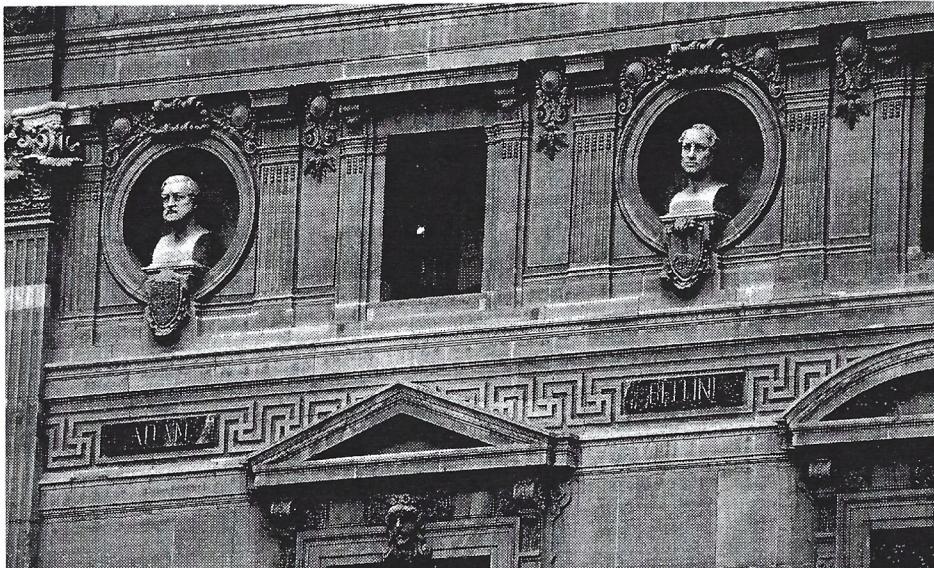
26 "Ingen Torsdyrkning nord for Dovre..."

Av Kjell Brevik

REDAKSJONELT

Velkommen til et nytt nummer av KultOrg! Som iallefall medlemmene har merket, har vi startet en bulleteng som gir oss informasjon og artikler som er av mer medlemsrettet art. Denne bulletengen kalte vi for Aftenland, hvilket henspiller på flere forskjellige ting. Abonnentene våre vil kun motta det vanlige KultOrg-tidsskriftet, mens medlemmene vil nyte den goden å få server en bulleteng innimellom bladene for at det ikke skal gå så lang tid mellom hver gang man får informasjon. Vi er, som jeg nevner i hver redaksjonelt, svært avhengige av bidrag. Uten bidrag vil du ikke kunne lese dette.

Nok syting for denne gang. Vi har klart å få med oss en del gode artikler i dette nummeret også. Den første er en om folketro om gravhauger som Haakon Shetelig (1877-1955) skrev i 1911 for Maal og Minne, en svært interessant artikkell. Vi fortsetter med litt reklame for Tarjei Vesaas og andre godsaker i bokomtalene våre. Som et apropos kan jeg nevne at vi også har begynt å skrive omtaler om nyutgitte bøker på vefsiden våre, men da kun som beskrivelser og ikke kritisk kommenterte omtaler. Så husk alltid å klikke inn på sidene våre for å meske deg med alskens krumspring fra våre faste bridragsyttere.

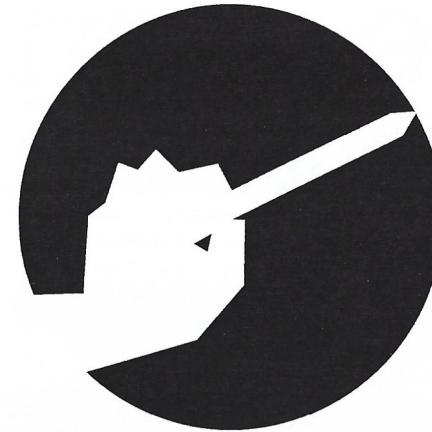
Den neste artikkelen er en oversettelse av utdrag fra en tysk bok om den indoeuropeiske stjernehimmelen. Selsom den er kanskje vanskelig å lese gjennom, synes jeg man bør sette seg ned og ta seg sin tid. Det vil komme i neste nummer, og da vil også en tabell vedlegges for å gjøre navnene lettere tilgjengelige.

Vi er også så heldige å ha fått med oss en artikkell av Dr. Philos Pär Sandin, en originaloversettelse av en gammelgresk tekst som omhandler rusene (vikingene) i Øst-Europa. Et imponerende arbeide, og en meget interessant tekst! Vi takker Sandin for bidraget.

I forrige nummer tok Johnny L. H. Mortensen seg for den danske midtsommerfest og i dette om den danske høst. Folketro og -ritualer er og blir en av våre viktigste kilder til revitalisering av skandinavisk kultur, og dermed er slike artikler som dette til en stor hjelp.

To av våre hjelgere i Trondheim var på et seminar de ikke syntes var helt det store, og det kan du lese om på de siste sidene i dette nummeret. Dermed var bladet fullendt denne gang, og vi er allerede i gang med det neste. Kjøp våre gamle numre, betal giroen dere har fått og bidra med alt fra artikler og omtaler til beskrivelser av turer dere forhåpentligvis tar hver helg. Da sees vi neste gang!

Jarle Øvrehus 07.11.2005

Nyheter & Notiser

SAMENE KAN REDDE ØDLI NOK EN GANG

Arkeologer har funnet kulturminner på Kvaløya utenfor Hammerfest. Kulturminnene er funnet der Statkraft vil bygge 55 vindmøller og kan få innvirkning på prosjektet. Skyteskjul til villreinjakt, gammeluft, kjøttgjemme, graver og varder er blant kulturminnene arkeologene fant da de undersøkte traseen for vindmølleparken på Kvaløya i høst.

SJELDENT ARKEOLOGISK FUNN I VINNE

Arkeologer har funnet rester av tekstiler på et jorde i Vinne i Verdalalen. Funnet betegnes som svært sjeldent, og kan stamme fra jernalderen. Grunnen til at det er bevart, er at det er myrjord og dermed kan tekstiler bevares mye bedre. Muligens stammer det fra romersk jernalder og det er også fra denne perioden de eldste tekstilene vi har funnet er fra.

Kilde: Verdalingen nettutgave 12.10.2005

LYNGHEiene FÅR MER TILSKUDD

Mens staten med den ene hånden gir mer midler for å bevare kulturlandskap og kulturminner, tar de med den andre hånden også kulturlandskapet vekk. Samtidig som lyngheiene på kysten, som er et europeisk felles kulturlandskap, får mer midler til skjøtsel og tradisjonsvirke, vil de på den andre siden bygge ut store deler av den norske kyst med vindmøller. Forstå det den som kan.

Kilde: Miljøverndepartementet 14.10.2005

NORSKE LANDSKAP I ENDRING

Sammen med Statens landbruksforvaltning, Riksantikvaren, Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag har NIJOS utarbeidet en fotoutstilling som viser endringer i norske landskap over tid. På NIJOS sine hjemmesider (<http://www.nijos.no/tilbakeblikk/>) kan du selv se forandringene som er skjedd i det norske kulturlandskapet. Det er også en bildeutstilling som går landet rundt, kanskje den kom-

mer til ditt hjemsted?

Kilde: Norsk institutt for jord- og skogkartlegging nettside 06.06.2005

FOTOGRAF DOKUMENTERER NORGESE FREMTID

Fotograf Knut Bry har en utstilling i Galleri Rom i Oslo for tiden hvor han har tatt bilde av nedlagte butikker rundt omkring i Norges land. Hans neste prosjekt er nedlagte gårdsbruk og for oss som ser enten etter et nedlagt gårdsbruk eller helst en nedlagt bygd er dette et dessverre velkomment og nødvendig prosjekt. Det viser urbaniseringen og globaliseringen fra et lokalt perspektiv.

Kilde: Nationen Nettutgave 23.09.2005

NY STOKKEBÅT FUNNET

I Kragerø er det funnet en ny stokkebåt som venter på behandling og tolking. Om det dreier seg om en båt fra 1600-tallet eller fra jernalder, er vanskelig å si. Vår eldste stokkebåt ble funnet på Sørumssand og er fra 170 f. v. t. Stokkebåter er blitt

brukt til alle tider, er enkle å lage og svært framkommelige. De fleste stokkebåter i Norge er fra finnenes tid på Østlandet fra 1600-tallet og utover.

Kilde: Kragerø Blad
24.09.2005

MULIG LANDSBY FRA JERN-ALDER

For første gang har arkeologer funnet tre gårder på samme sted fra romersk jernalder i Øst-Norge. Er gårdene samtidige, kan de ha utgjort en landsby. På alle tre gårdene er det funnet svært mye keramikk. Kanskje var det keramikkproduksjon her. I 1997 ble det funnet 43 jernbarrer inntil en langhusvegg, et meget sjeldent funn i Norge. Det er funnet seks langhus, det lengste 28 meter langt, dessuten syy-åtte andre mulige hus av ulike typer. Bygningene fordeler seg på tre gårder.

Kilde: Aftenposten Nettutgave
27.09.2005

KJØPESENTER UTKONKURRERER KULTURMINNER

Mens i det ideelle samfunn ville det vært motsatt, er det altså i dagens samfunn fremdeles et under at slike ting fortsatt kan skje. Om der ikke finnes nok kjøpesentre fra før, skal man altså begynne å bygge kjøpesentre hvor der fra før av er hele 85 kulturminner slik som tilfelle er i Halden. Riksantikvaren har vurdert de samfunnsmessige interesene knyttet til byggeprosjektet "som så store at hensynet til en eventuell bevaring av de aktuelle kulturminnene må vike"....

Kilde: Fredrikstad Blad Nettutgave
15.09.2005

DET FINNES HÅP

10 juni 2005 ble det vedtatt at 16 nye skogområder i ni norske fylker skulle opprettes som naturreservater. Opprinnelig inngikk disse skogsområdene i verneplanen for barskog, men ble utelatt pga. av noe så latterlig som en såkalt arealkvote. Likevel ble de tatt inn i varmen igjen som ledd i regjeringens satnsning på økt skogvern. Svingervann i Vest-Agder, Tofteskogen i Buskerud, Storskog i Telemark og Honnørøve i Oppland er eksempler på vakre steder du nå kan oppleve uten å bekymre deg for sinssvake inngrep.

Kilde: Direktoratet for Naturforvaltning Nettseite 01.07.2005

NORGES ØDLI FORSVINNER

Om man ser på et kart som viser tilbakegangen av villmark i Norge, er det skremmende hvor lite som er igjen. WWF har laget en indeks på hvor mye natur som er gått bort siden 1970 og til i dag, og reduksjonen er på hele 36%! Når skal folk egentlig vågne? Norsk natur forsvinner, men det skjer så stille og langsomt at vi ikke merker det. Vi tror det er normalt. Dyrearter som er knyttet til ferskvann og våtmark er mer enn halvert og arter som er knyttet til havet er gått tilbake med 30%. KultOrg er heldigvis med i kampen for ødl!

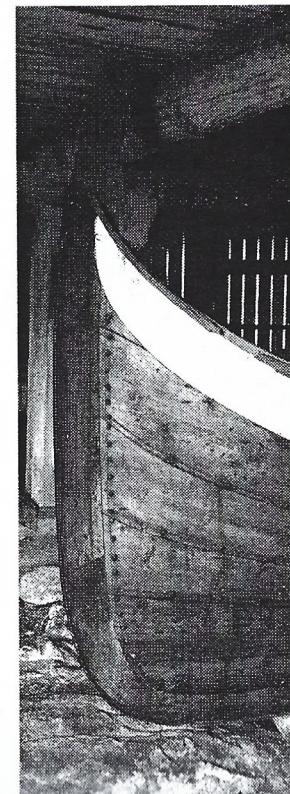
Kilde: WWF-Norge Nett
27.08.2005

HYTTEBYGGINGEN TAR INGEN ENDE

I disse dager er det gjerne vanlig å kjøpe en tomt og bygge seg ei hytte i fjellet eller ved sjøen, eller gjerne begge deler. I gjennomsnitt i året blir det bygget 6000 hytter, d. v. s. over 16 hytter hver eneste dag! Det

er mest i kystkommunene det er mange hytter, men i bynære strøk med kun et par timers kjøring til hytta kommer de fleste nye hyttene til å bygges. Det er et skrekksenario hvorledes hyttebyggingen spiser seg inn på ubeberørt natur og dessverre er det som regel storbøndene som fraskiller tomter til hyttene.

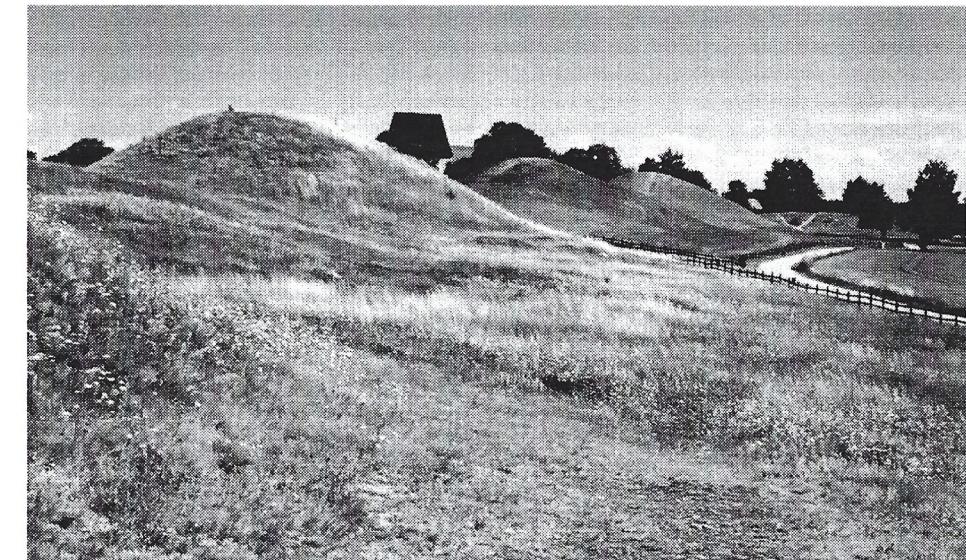
Kilde: Bondebladet
06.10.2005

For oppdaterte nyheter; besøk www.kultorg.com

Folketro Om Gravhauger

Av Haakon Schetelig

De hedenske forestillinger om graven var ganske andre end vore. Graven var ikke som for de kristne, bare den jord hvor det forkrankelege legeme skulde bli til støv, mens sjælen som den væsentlige del av mennesket blev holdt i forvaring andensteds. Helt til slutten av hedningstiden i Norge blev den primitive opfatning bevaret – slik som den var arvet fra fjerne tider – at graven var den avdødes bolig hvor han levet et skyggeliv videre, avstängt fra de levende. Andre forestillinger kunne nok spille ind; likbrænding og skipsgraver f.eks. er oprindelig utgaat fra en mere sjælelig opfatning av døden; men de kom

oprindelig værget av frygten for gjengjældelse hvis den blev krænket, som har bevaret utallige gravhauger uskadt helt ned i vor tid. Respekten for haugene er endda den dag idag meget sterkt overalt hvor en gaard fremdeles tilhører gammel, hjemmehørende æt. I min ti aars praksis som arkeolog ved Bergens Museum – hvor jeg blir tilkaldt over det meste av Vestlandet praktisk talt hver gang et gammelt mindesmerke forstyrres eller trues med ødelæggelse – har det næsten aldrig hændt mig at ophavsmanden hører slik hjemme på gaarden. Det er regelmæssig en tilflyttet mand eller av nylig tilflyttet slegt, oftere en hjem-

vendt amerikaner, som har lysten til at gaa løs paa de hedenske mindesmerker. Den gamle respekt sitter i som slegtsarv, skjønt det er sjeldent nok i vor tid at finde en klar forestilling om hva gravhaugene egentlig er, uten hos mere oplyste folk som vet det av læsning.

Naturligvis kan det forekomme at overleveringen om den hauglagte har holdt sig sikker. Konservator A. Lorange fortæller det i forbindelse med sin paabegyndte, men aldrig fuldførte undersøkelse af Raknehaugen i Ullensaker (Fortidsforeningens aarsberetning 1869, s. 100). Før han begynte at grave, kunde folkene si ham "at i haugen ligger en konge mellem to hvite hester i et stenkammer, og over kammeret er lagt tømmervalte paa tømmervælte"; det viste sig ganske riktig at haugen for en stor del bestod af tømmervælte paa tømmervælte, og den ene hesten blev ogsaa fundet. Kongen selv i stenkammeret har vi endda til gode, da gravningen maatte stanses ufuldendt. – En bonde i Etne fortalte mig engang naivt om fundet i en gravhaug han hadde været med paa at rydde ved et veiarbeide; det faldt omrent slik: Ja, de visste naa om det folkene paa gaarden, at i haugen var en krukke, en finger-ring og et armbaand. Krukken og fingerringen fandt vi; armbaandet såkøte vi meget efter, men det kom ikke frem. Fundet er heldigvis bevaret; det er fra den romerske periode av jernalderen. Men slike nøiagttige forhaandsopgaver over indholdet av en gravhaug er meget sjeldne. Som oftest spører vi bare de vase, almindelige sagn om skjulte skatter eller om underjordiske, eller bare en ganske ubestemt

følelse av noget overnaturlig og uhøggelig som knytter sig til stedet.

Jeg saa dette ganske typisk engang paa Kvinge i Masfjorden, hvor bonden hadde git sig til at jevne en lav høining i en potetaker, hadde truffet paa en dyp stenrøis og endelig aapnet en stor gravkiste fra folkevandingstiden (5te aarh.). Jeg kom til for at undersøke graven og saavidt jeg kunde faa ut, hadde ingen på stedet nogensinde hørt tale om at det var en grav. Konnen som var av den gamle slegt paa gaarden (manden var fra et andet distrikt og hadde giftet sig ind) var meget forbausest ved den uventete opdagelsen; nu forklarte hun sig straks hvorfor de altid hadde været litt fælne naar de skulde ta poteter paa dette stykket i mørkningen om høstkældene.

At det brænder lys over haugene er jo bekjendt nok, som forresten ogsaa andensteds hvor skatter og kostbarheter er gjemt i jorden. Jeg fikk i sommer nøiagttige opgaver over dette fænomen paa Hæve i Dyrvedalen (Voss). Over en vakker gravhaug (som viste sig at dække over en forlængt plyndret grav fra 6te aarh.) saa man tædligere i mørke kvelder en violetfarvet lysning eller flamme. Ingen av de nulevende hadde selv set det, selv ikke den gamle kaarmand paa gaarden. Derimot hadde flere navngivne, ældre folk, som var døde for faa aar siden, kunnet fortælle at i deres ungdom var det saa, og at de selv hadde set det. Et udmerket eksempel paa hvordan tidspunktet for vidunderets ophør stadig flyttes ned i tiden for hvert slegted af de gamle som gaar i graven.

Likesaa utbredt er troen paa

at gravhaugene gjemmer store kostbarheter, og saa fast at det ikke sjeldent maas hensyn til den ved utsiktninger og lignende retslige avgjørelser. Alle som har nogen erfaringer i disse ting, vet hvor ugrundet det er at gjøre sig denslags forventinger ved gravhaugene. Det er en stor sjeldenhed at finde saa meget som en fingerring av guld og saker av nærværdig metalverdi forekommer praktisk talt aldng i hedenske graver, like saa litet som i vor tid, og av samme grund. Man vilde ikke unødig friste til gravrov, og sin formue kunde man sikre sig ogsaa ved at gjemme den andensteds end i graven. I samtiden visste man jo ganske nøiagttig hva det blev lagt i gravene, og det var naturligvis derav ogsaa ting som kunde friste til plyndring, gode vaaben f.eks. Dette maa være den oprindelige bakgrund, som senere er omdigtedt i alle de skattesagn gravhaugene nu er gjenstand for.

Det fortælles overalt om en stor kobberkjedel med penger, som enten fremdeles staar gjemt i haugen, eller som en omstreifende person har visst at faa tak paa og komme væk med. Paa Vestlandet er det altid en austmand som for forbi, grov i haugen og kom uset bort med ringdommen; paa Østlandet er det gjerne en svenske. I begge tilfælde pleier han siden at kjøpe gaard og bli en stor mand i sin hjembygd. Paa de forskjelligste steder har jeg hørt denne skattekistorie gjentalt aldeles ens, og altid er det haandt engang i fars eller i bestefars tid.

Men er forestillingene som oftest forvanskete og uklare, kan det allikevel hænde at det findes tydelige utslag av den glemt

tro. Gravhaugen var viet til den døde, og følgelig var det hellig alt det som vokste paa haugen, det maatte ikke nytties her som andre steder. Dette er jo den første og viktigste følge af den hedenske opfatning af gravferden, og det er ogsaa det som har holdt sig bedst. Det spiller kanske ogsaa ind, at alt som vokste paa haugen paa en maate blev en del av den døde som hvilte i graven, fik liv og kraft fra ham. Slindebjerken er jo det kjendte og klassiske eksempel paa det hellige tra over "kjæmpens grav" (som forresten i dette tilfælde viste sig at være en mand fra det 4de aarh. e. Kr.). Likesaa typisk er et træk som jeg har hørt fra Iveland i Sætersdalene (meddelt mig af min bror, amanuensis Jakob Schetelig). Ved gaarden er en furu paa en haug og der maa aldrig sankes kvist eller ved. En ny tjenerstjente, som ikke kjendte gaardens skikk, hadde en dag gjort det, men maatte bære hver kvist tilbake under furuen.

Oftere er det kanske at respekten ikke bare gjelder et enkelt træ, men hele haugen, alt som vokser paa den. Paa Helgheim i Jølster har jeg set en gravhaug med gjærde omkring langs foten, og

grunden var, blev det sagt da jeg spurte, at fæ skulde ikke gaa eller beite paa haugen. Helt opp til vor tid kan denne tro ha likefrem religiøs styrke. Paa Bygstad i Søndfjord var en svær og vacker haug fra vikingetiden som før holdtes i største agt. Aldrig blev der en kvist skaaret eller græsset slaat. Haugen skal ogsaa ha været meget vakker dengang, med prægtige høje træ. De sidste av slechten paa gaarden, barnløse folk, solgte den for en menneskealder siden til fremmedfolk, men manden tok det løfte af den nye at haugen skulde holdes som før og ikke røres. Den nye eierer holdt det en tid; men engang i et bryllup, just i slaattetiden, hadde naboen tægter ham slik med overtro at han gik like hjem lyse sommernatten og slog højet paa haugen som andensteds. Den gamle manden, nu kaarmand paa gaarden, spaadde al ulykke efter slikt verk. Han døde kort efter. Den nye fristed da med at hugge en stor selje i kanten av haugen. Den gamle konen som stod i tunet og saa det, blev rystet saa hun faldt besværet der hun stod. Jeg har hele beretningen fra sønnen av den nye manden paa gaarden.

Maleren Nicolai Astrup har fortalt mig følgende fra Jølster, fra for ikke saa mange aar siden. Paa Kjøsnes er en svær haug hvor trærne endda faar staa. Eieren som fremdeles respekterer den gamle tro, var engang ogsaa blit spottet for dette og prøvde sig til at hugge et træ; men samme dag faldt en av kuene hans utfor i fjeldet. Han bestemte sig allikevel til at prøve om det skulde være et tilfældig sammentræf; men efter næste træ han hugg paa haugen, mistet han en ku til. Han fortalte selv historien til hr. Astrup og søkte raad: "Tror du jeg kunde friste plante?"

Jeg skal endelig gjengi en ældre beretning som vi har i Michael Seehuus' beskrivelse av Nordfjord fra ca. 1770 (trykt av D. Trap i Bergens hist. for. skrifter VIII. Bergen 1902). Paa gaarden Møklebust (Eid pgd.) ligger en høi. Den er ganske flat paa toppen, næsten trekantet, steil paa alle sider, 50 alen høi, 600 skridt lang, bred 400. Den bestaar alene av jord og har flat mark rundt omkring sig. Bøndene mistet den for underjordiske eller bergfolk som de norske

kalder huldrer. Jeg tænker at her har været et højtidelig offersted i den gamle hedenske alder, ti St. Hans nat samles her en hop mennesker som efter forbæredrenes skik holder sig lystig med spil og dans. Da brændes her gamle baater og tjæretønder, hvilken ild af bøndene kaldes brising eller briselauge. Naar deres baater og tjæretønder er utbrændt, løper folkene efter mangen dans omkring ilden likesom i triumf derfra med huen og skrnen. Det øvrige av natten anvendes til dans og svir. Haugen holdes saa hellig for huldrrens skyld, at man ikke maa hugge noget av de smaa aske- eller rognetrær som vokser der.

Frygten for at grave i haugene har sittet likesaa dypt som respekten for det som vokser paa dem. For en menneskealder siden hadde sikkert alle arkeologer erfaringer i den retning. Stiftamtmann Christie blev negtet at grave i haugene paa Haugland i Uskedalen, for "dengang var man likesaa ængstelig for at røre gravhaugene som for at skade vættetrærne." Saa sent som i 1895 kunde professor O. Rygh ikke opnaa eierens samtykke til at undersøke haugene på Grindheim i Etne "fordi dengang var vi endda rædde om haugene vore" som en av bøndene sa mig 9 aar senere. Jeg har selv bare en eneste gang oplevet noget lignende. Vi grov i Tussehaugen paa Fitje i Gloppe (det viste sig forresten ved undersøkelsen at haugen hadde været plyndret engang langt tilbake i tiden); gaardeieren var en yngre mand og hadde ikke nogen betænkligheit. Men under arbeidet kom gamle besta, og spaadde al ulykke over gaarden efter dette arbeide. Hun var aabenbart den

eneste av de nulevende som hadde bevaret følelsen for dette hensyn. Hun visste at tussen som bodde i haugen, var gaardens bedste støtte og hun hadde i sin tid kjent folk som endda hadde set ham.

Her er et nyt træk. Erindringen om dem som bor i haugene. Det er, som jeg har sagt, meget sjeldent at denne tradition fremdeles er klar og eksakt, at man endda vet at haugen ved gaarden er et menneskes grav. En haugbuen ikke aldeles glemt, saa er han ialfald oftest ommidtet til et overnaturlig væsen av andre former. Paa Fitje var det blit tussen; andensteds har jeg hørt garvoren eller tunvoren. Men det er tydelig nok de uklaare minder om at de avdøde medlemmer av sleget blev paa gaarden som hjælpere og beskyttere for de levende. Og det er ikke altid de nøjer sig med det passive hensyn at haugen er fredet; vi kan endda finde spor av ofringer paa gravene. Saa var det jo ved Slindebjerkene. Paa Viken i Valle, Sætersdalen, var en haug som kaldtes Tussehaugen, og her blev i tidligere tid en hane slagtet paa haugen hver St. Hans. (Meddelt mig av fru Janna Kielland Lund).

Men i sjeldent grad klart og bevisst kommer tanken frem i et tilfælde fra Kolve i Raundalen (Voss), som dr. A. W. Brøgger har fortalt mig. Ved utgravningen (1909) av en nu temmelig utjevnet haug som viste sig at dække over en gravkiste fra folkevandingstiden, fortalte mannen paa gaarden at det var garvoren som bodde i haugen, og at han pleiet at faa et slagt hver gang nogen paa gaarden døde. Paa dr. Brøggers spørsmål om det var meget lenge siden, svarte han omrent saa: aa, vi slagtet naa en kvie

til ham da min far døde. Det var en mand i 40-aarsalderen som fortalte dette i fuldt alvor.

Det jeg hittil har nævnt er tydelig nok en direkte fortsættelse av de hedenske forestillinger om graven, det svake gjenskin av den gamle ærefrygt eller rædsel som engang omgav de dødes gravminder. Mere uklart er det hvorfor saa ofte St. Hansbaal og andre fester er knyttet til haugene. Vi har set at dette er det væsentlige Michael Seehaus har at fortælle om haugen på Myklebostad. Paa Trondheggen (Fitje i Gloppe) pleiet man at brænde St. Hans-balet og ved utgravningen (1903) viste det sig at det øverste lag av haugen var tykke kullag etter disse baal. Det samme gjentar sig andre steder. Jeg vet ikke hvilken forbindelse det i og for sig skulde være mellem dødkultus og St. Hans-fest.

Nogen nærmere omgang mellom mennesker og haugbuen har jeg aldri hørt om. Naar de på Skagen i Indre Holmedal fortæller om en liten gut som engang var inde i en stor rund haug paa gaarden (forresten muligens ikke en gravhaug) og der fik melk at drikke og god behandling, er det vel snarest almindelige forestillinger om underjordiske, uten særlig forbindelse med gravhaugene. Traditionen flyter ut og mister det særpræg som knyttet forbindelsen direkte med de hedenske gravformer.

Hentet fra:
Schetelig, Haakon (1911). Folketro om gravhauger. – Kristiania : Særtrykk av Maal og minne.

Omtaler

Vesaas, Tarjei.
(1971). *Vindane*.
- Oslo : Gyldendal
Norsk Forlag

Denne boki av Tarjei Vesaas er ei novellesamling som er velkjent for lesarar av Tarjei Vesaas. Det førsteg vil nemna er at den utgåva av boki eg innehalar ei rikt illustrert av ein viss Trond Botnen. Teikningane hans er svært gode blyantteikningar av menneskje, men dei er liksom dekkav ei skodda som gjer at ein kan gjera seg eigne tankar om kva motivi representerar. Teikningane passar særslig godt til stoffet i boki, og dei utgjer tilsaman mange gode inntrykk. Vesaas er som kjent ikkje den mest optimistiske forfattaren, men i denne boki er han mykje meir humoristisk enn i dei hine bøkene. Han er rett og slett realistisk, og dermed mykje betre enn mange av dagens flåsete forfattarar. Boki byrjar med ei

merdrifts-tider. Skogen er full av hestar, karar, hogg og rop. Og tunge brak av tre som susar mot ei våt mark. Det er ein mild seinhaust, ingen snø, berre smått, smått regn i tiene."

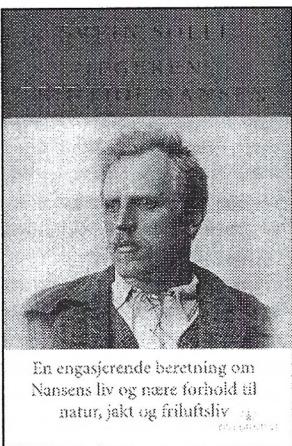
I historien "Laurdagskveld" kjem det ein forteljing frå forholdi på ein gard i det eg tolkar som den tidelege delen av det førre århundre. Eit liv i strev, men samstundes betre enn noko anna dei kunde tenkja seg. "Møllaren" fylgjer no på, og dette er verkeleg ei av dei betre i boki. Heile historien går føre seg i ei mølla der me ser det gjennom sinnet til møllaren. Møllaren og hjelparens hans; ein forkropla dverg utan tak i, mel korn i møllesteinane og turkar det i varmerommet. Det går fort føre seg, og møllaren blir slitnare og slitnare heilt til han byrjar sjå ein tunn mann som står og et av kornrestane på veggjene. Denne mannen driv han nesten over kanten av sinnet sitt og det skildra med ein voldsomt innlevnad. No fylgjer ei merkeleg forteljing om ein mann som er sikker på han kjem til å møta sin ende i ein nattcupè på toget. Den nest siste historien me får sjå i denne boki er historien om ungdommen Arne som møter framande jenter på bakarste rad på bussen. Ei humoristisk forteljing om ungdomsleg forelskelse. Til slutt får me nok ein gong stifta kjennskap med Tusten, for dei som har lese "Fuglane" vil dette vera ein kjend og kjær figur. Her får Tusten, eitt litt enkel naturborn

endeleg litt skikkeleg arbeid, tømmerhogst ved ei hytta. Dette er særskilt levande skildra, og det er når Vesasas skriv om desse emni at han er på sitt beste. Alt i alt, ei bok nesten på linje med "Båten om kvelden", med gode forteljingar og skildringar av nordmenn busette i innlandet sitt naturområde og deira kjensler.

*Stig Andresen
stig.andressen@kultorg.no*

**Solli, Svein. (2002). Jege-
ren Fridtjof Nansen. – Oslo :
Gyldendal Norsk Forlag AS.**

En engasjerende beretning om
Nansens liv og nære forhold til
natur, jakt og friluftsliv

Svein Solli er og har vært en aktiv jeger, friluftsmann og ikke minst skribent i blader og bøker om jakt, fiske og friluftsliv. Det er godt å ha en slik ballast når man skal skrive en biografi om Fridtjof Nansen vinklet fra en side som ikke er så godt beskrevet i andre biografier. De fleste andre har skrevet opp og ned om hans bragder i ishavet og isødet, kvinnehistorier og hans arbeid som fredsforkjemper mot

hungersnød. Det mange ikke tenker på er at hans bakgrunn som friluftslivsleser og jeger hjalp betraktelig til at han klarte seg så godt i isødet som han gjorde. Da han dro mot Nordpolen i 1893 og sammen med Hjalmar Johansen prøvde å ta seg frem på ski til Nordpolen, var det først og fremst deres egenskaper som jegere og friluftslivsmenn som gjorde at de overlevde vinteren igjennom. Uten denne bakgrunnen ville ikke de hatt en sjanse i isødet, hvor minusgradene var like hyppige som isbjørnene rundt dem. De var såpass gode at de ikke bare klarte å berge seg godt, men i tillegg ble trinne og runde og i dårlig form da de skulle ta seg tilbake igjen. De lagde sine egne oljelamper og til og med en egen båt av seilduk og vidjekvister som de tok seg frem med, og uten deres friluftslivinteresse ville de neppe greie å gjøre slik.

Boken er veldig lett og ledig skrevet, krydret med gode jakt- og fiskehistorier fra Nansen og hans kumpaner og gir et bilde av Nansen som alltid lengter tilbake til naturen og vil bort fra tidens jag og mas. "Og så bærer det ned igjen til uroen og fjespikingen, må du altså bort fra dette liv, tvinges ind med magt der du ikke vil, og der du intet har at hente ... Men la oss reise, så blir det enda bedre å komme opp igjen ...", skriver Nansen i sin dagbok. Det var med stor sorg han måtte forlate hvert et hare- eller typested for å dra ned til sivilisasjonen og megling mellom umulige parter.

En annen ting som jeg syntes var interessant var hva slags utstyr de brukte på den tiden. Solli har et eget appendiks om våpnene Nansen har brukt og

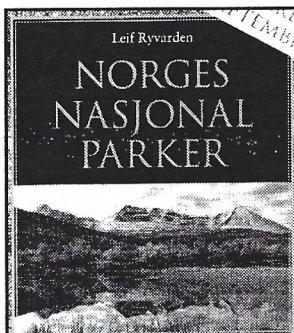
man forstår med en gang at man ikke trenger alskens fiksfakser og nymotens finesser for å jakte. Det aller viktigste er gode ferdigheter, og når Nansen og hans gjeng skøyte opptil 70 ryper på en dag med en 1800-talls hagle kan man trygt si at de var gode skyttere.

Boken anbefales på det sterkeste om man er interessert i jakt, fiske og friluftsliv eller om man bare er interessert i Nansen som person. Boken er også krydret med gode bilder som gjør lesingen enda mer fornøydlig, og man ender opp med et bilde av Nansen som svært folkelig og med bena godt plantet på norsk jord.

*Jarle Øvrehus
jarle.ovrehus@kultorg.no*

**Ryvarden, Leif. (2005).
Norges nasjonalarke. – [Oslo]
: Damm.**

For et års tid siden skaffet jeg meg Ryvardens bok ved samme navn fra 1984. Dengang eksisterte kun 15 norske nasjonalarke. Han har tydeligvis bestemt seg for å oppdatere boken grundig, - med god grunn. Antallet har nå økt betraktelig og vi

er opp i 25 nasjonalarke, samt en rekke landskapsvernombud og naturreservater spredt utover hele riket. Når slike nå og da heldigvis opprettes har KultOrg øyne og ører åpne og sørger for nyheter på våre vefsider. Følg derfor jevnlig med!

Norges nasjonalarke anno 2005 er et tjukt og fyldig praktverk vi alle bør ta oss tid til å lese/kikke i. Høsten er en utmerket sesong til den slags.

Ryvarden nøyser seg ikke med å gi oss solide kunnskaper om eksisterende parker, - han vender også blikket optimistisk fremover i tid. Flere områder står for tur til å stempes som nasjonale natursymboler. Områder som for tiden utredes er Hallingskarvet, Rendalen, Tysfjord, Sørdalen-Isdalen, Seiland, Varangerhalvøya og Reinheimen. Et utdrag fra beskrivelsen av sistnevnte maner frem skjelvinger hos enhver urskogstilbeder; "... nedover mot Langvatnet vokser det urgammel furuskog. Skogen har ligget så langt fra folk og fe at den nesten er blitt stående urørt. Her er det flere store trær, blant annet Storfuru [...]. Alderen er beregnet til 1000 år. Omkretsen i mannhøyde er fire meter, og det må være nær norgesrekorden. Litt lenger borte, i et søkk [...], ligger Storgadden, en enorm tørrfur. Når den falt ned, vet ingen, men den er aldersbestemt til omkring 2000 år." (s.108).

For

de av oss som har vandret i Trollheimen vil denne skildringen av Svartådalen, under den velklingende overskriften "Trollskogen", vekke eventyrlige minner; "Her er stor, grov furuskog med spredte holt og remser av bjørk i et landskap preget av elveløp, terrasser og juv. [...] På myr og skog møter

vi

fur i alle stadier, fra de unge ranke med klare og rette greiner til de mange store malmfuruerne som maner til ærbodighet. Den eldste som er målt, er ca. 500 år gammel og bærer fremdeles sine grønne näler uten alderproblemer. En og annen ridd, grå kvist finner vi, alderen krever sitt av de feste. Mellom de levende står de gamle døde, meislet av vær og vind, med sølvgrå, dreide stammer, umiskjennelig preget av naturens ekthetsstempel, og med en sanselighet som ingen kan etterligne. Klapp de gamle med ærbodighet..." (s.151).

Norges nasjonalarke er en verdig arvtaker etter sin noe eldre navnebroder. Boken er stinn av fantastiske fotografier. Den tar for seg både botaniske, klimatiske, zoologiske, geologiske, historiske og kulturelle aspekter ved naturperlene. Til hvert presenterte landskap følger et oversiktlig kart som gjør det enkelt å orientere seg gjennom beskrivelsene, og som er nyttige ved eventuelle forberedelser til utflukter. Den minner oss også på at vi som fornuftige mennesker må kjempe for at vår natur består i sin opprinnelighet. Vi må engasjere oss lokalt og nasjonalt.

Er du utrolig nok ikke allerede trollbundet av Skandinavias hellige natur er det fare for at du blir så ved å lese dette verket. Jeg blir i allefall alvorlig syk av utferdstrang. Kanskje rekker du til og med å oppsøke et ubesudlet naturområde nær deg før Kong Vinter etter bestiger sin kvitkledd trone. Ellers er det bare å spenne på seg skiene og renne ives, vet du. God tur!

*Kjell Brevik
kjell.brevik@kultorg.no*

*Jacob Christiansen
jacob.christiansen@kultorg.no*

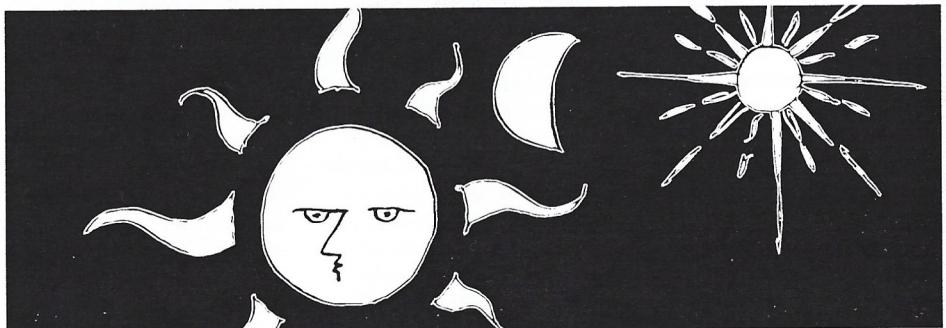
**Raudvere, Andrén, Jennbert
(red.). (2001). Myter om det
nordiska – mellan romantic
och politik. -Lund : Nordic Aca-
demic Press. 190s.**

I forbindelse med et forskningsprosjekt med titlen *Väger till Midgård* er der planlagt en række bogudgivelser. Første bog i serien *Myter om det nordiska* indeholder en række videnskabelige artikler af flere forskellige velansete forskere om forskellige perioder hvor forskellige nordiske myter og arketyper har været anvendt. For at nævne et udvalg af de spændende artikler:

Margaret Clunies Ross har sammen med Lars Lönnroth skrevet en artikel om den fornordiska musan. Derudover er der også et interessant bidrag af Lise Myhre om norsk arkæologi og nazisme, og hvorledes at arkæologien anvendtes af bl.a. Nasjonal Samling. Udover artikler om anvendelsen af nordisk symbolik i 30'er og 40'er, indeholder bogen også et par spændende artikler om den lidt nyere periode, nemlig en artikel af Göran Dahl om den "nya högern" og nyhedendomen og en spændende artikel af Mattias Gardell med titlen *Vargavinter i Vinland – Rasmystik, identitetspolitik och modern asatro i Förente staterna*. Alt i alt en samling af interessante artikler, der dog er prægede af den etablerede forskning på området. For yderligere information om bogen, forskningsprosjektet – og de andre bøger i serien der intidlid videre er udkommet se www.ark.lu.se/oldnorsereligion/

Sunnan, Tunglam, Sternōn : Del I

Av Anton Scherer. Oversatt av Jørgen Exenberger og omarbeidet av Jarle Øvrehus

Alt i denne teksten er oversatt og omarbeidet fra boken *Gestim-namen bei den Indogermanischen Völkern* av Anton Scherer gitt ut på Carl Winter Verlag. Denne boken er en gullgruve når det gjelder indoeuropeiske navn på stjerner og andre himmellegemer og anbefales på det sterkeste. Vi har valgt å oversette de utdrogene som handler om germansk astronomilære, og dermed kan det bli litt oppstykket. Man bør vel helst lese boken som en helhet og få med seg alt, men siden mange av oss ikke er så stødige i tysk er det greit å få de delene som omhandler oss som germansk-talende land oversatt.

HIMMELLEGEMENE

Fellesgermansk er *tunga- n. : gotisk *tuggl* n. "himmellegeme", norrønt *himintungl* n. "himmellegeme", *tungl* n. "himmellegeme, stjerne, måne, måned", gammelsvensk *tongel* "måne", gammelhøytysk *himilzungal* n. "himmellegeme", gammelsaksisk

tungal n. "måne", *hebantungal*, *himiltungal* "himmellegeme", gammelengelsk *tungol*, *tungel*, *tungle* n. "himmellegeme, stjerne, stjernebilde", *heofontungol*, *rodortungol* (*rodor* m. "Himmel") n. "himmellegeme", *tunglen* "dekket av stjerner, stjernebesådd". Utilfredsstillende er forbindelsen med litauisk *diňga* "virke som, synes, forekomme". Andre forklaarforsøk tenker sågar på forbindelse til den tyrkiske himmelguden *Tāngri*, *Tengre* og til *Donar* og *Tanaros*.

I virkeligheten hører *tunga-vel heller til "utstyr med tunger (flammer, stråler)" i germansk **tungōn*- f. "tunge", gotisk *tuggo*, norrønt/gammelsaksisk *tunga*, gammelengelsk *tunge*, gammelhøytysk *zunga*. Om den utbredte troen på himmellegemenes ildnatur, se Gundel "Dekane und dekanternbilder". Foruten begge ordenes formale likhet må man ta i betraktning av at det ved siden av den vanlige formen med *lo*-suffikset i

gammelhøytysk også finnes polsk *himilzungun* "elementa coelitus", G. *himilzungono*, som er identisk med *zungün*, G. *zungōnō* "tunger", men som selvfølgelig også kan forklares gjennom "folketymologi". Også andre steder er "tunge" lik "stråle", f eks i gammelhøytysk *pleccazunga* = lyn og i det indiske adjektiv for sakralild *sapta-jihva-* "med syv tunger = med mange stråler". *Lo*-suffikset kan bero på analogisk uttrykk for "solen": gammelengelsk *swezl* n. og germansk **sōwila-* n., got. *saul*, men kanskje også skyldes adjektivdannelses (sm. gammelhøytysk *wortal* "ordrik").

Gammelnorsk dikterisk *hlýrn* n. "veksel mellom dag og natt; sol, måne", *Hlýrnir* m. "den sjette av de 9 himlene"; til *hlýr* n. "sidedel, vange; den ene av to motsvarende sider (f. eks skips- eller skjoldsider)", *hlýri* m. "tvillingbror, venn". Gammelengelsk *zim(m)* m. "edelsten", dikterisk for "himmellegeme".

SOL

Alvissmål meddeler navnene på de viktigste ting, deriblant sol og måne, som brukes i de 9 verdene. Det dreier seg mest om poetiske omskrivninger. Her heter solen hos menneskene *sól*, hos gudene *sunnan* (den i nordisk utdøende germanske *n*-stammen). Hos dvergene *Dvalins leika* "Dvalins (en dvergs) spott", hos kjempene *eygló* "den alltid glødene" (sammenlign mellomnedertysk *glö-licht* "glødelys"; *eyglóa*, hos alvene *fagra hvél* "det vakre hjul", hos sønnene av asene *alskír* "den helt rene". Videre synonymer for "Sol" i Snores Edda I 472; derunder spesielt *roðull* m. "sol, strålekrans", sammenlign gammelengelsk *roðor* m. "eter, himmel", gammelsaksisk *radur* "Himmel" (til latin *rota*, gammelhøytysk *rad*); *mýlin* f. "sol", kanskje til *mýl-l* "klump, ball" eller til *myln* "ild" – til norrønt *hlýrn* n. "sol, måne".

MÅNE

To ord er allerede nevnt, **tunga-* n. "himmellegeme, måne" og gammelnorsk *hlýrn* n. "sol, måne". Gammelnorsk dikterisk *glámr* m. "måne" til norsk *glám* "blekansikt". Sammenlign gammelnorsk *glám-sýni* "optisk bedrag, synsbedrag, blendverk" (sýn f. "det å se; tilsynekomst", svensk *glämma* "gråkul i ansiktet, med innsunkne øyne", gammelnorsk *glóm* "demring" (dämmering). - Fra samme rot gammelnorsk dikterisk *ey-glóa* f. "måne", som "den alltid glitrende", sammenlign *fagr-glóa* "den vakkert glitrende" og *ey-gló* "sol".

I 14. strofe av Alvissmål meddeles navnene på månen i de 9 verdene. hos menneskene *máni*, hos gudene *mýlinn* m. (-ý-

etter *mýlin* f. "sol". Ellers *málinn*, til gammelirsk *mürá* - "hastende, ilende", *káma-müta-* "beveget av kjærlighet", latin *movere*; riktig nok foreligger roten i germansk fremdeles bare i mnd. *mouwe* f. "Muff", i Hel *hverfandr hvél* "det rullende hjul", hos kjempene *skyndir* m. "den ilende" (ellers *skyðir*, poetisk, "måne"; til *skynda*, *skunda* "raskt bringe videre, ile"), hos dvergene *skin* n. "glans, lys, lykt" (norsk *skin*), hos alvene *ártali* "den som begregner året" – videre synonymer: snorreedeaen I 472.

STJERNEBILDER

Av de germanske betegnelsene på stjernebilder er det bare få som gir mulighet til å tenke på tidlig enkeltspråklig overlevring. Dertil også gammelhøytysk *pflœc* "plog" = Orion i glosser fra det 8. århundre, når det har å gjøre med *aportozōdiov* = orion. Ofte blir orion også i andre bildedanskuelser brukt sammen med jordbruksredskaper: rhinsk "der Rechen" "rive, rake"; sammenlign også "ljá" *falx* hos Gregor v. Tours, og hos slaviske folk, "høy-himmellegeme" hos litauerne. I Norden heter belttestjernene "Friggs rokk": *Colu et Fusus Frigae* (Johannes Magnus, 1558), henholdsvis *Veneris* (Olaus Magnus, 1567), svensk *Frigerokken* o. lign.; i kristen form på norsk *Mari(a)rok*, dansk *Marirok* osv. (sammenlign overfor *Incolo*); men også "fiskerne", "fiskebukt" (nynorsk *fiskekallarne*, *fiskekrogen*); i Tyskland bl.a. *tres Mariae*, *die 3 Mahder* ("Mäher" oberdeutsch), *3 Holzhacker* (vedhuggere); *St. Martinsstab* (Grossen Planetenbuch 1599), *Petersstab*, *Mosesstab*, *Jakobsstab*, *Bischofsstab*, *scheperstaff*, *hakisen*, i Tirol *Segnes "ljá"* (sm. gallolat.

FIKSSTJERNE

Polarstjernen og til dels også himmelnordpolen har i vestgermansk betydningen "ledestjerne" (gammelhøytysk *leitesterre*, gammelnorsk *leitestjerne*, mellomnedertysk *leidesterre* rundt 1190, *leidestern*, *lēdinge* o. lign., hollandsk *leidstar*, nyengelsk *loadstar*, *lodestar*; tidlig nyhøytysk *Leitting*, Store

falx = Orion), i Zarten *Säge* "sag". Andromeda er i Oldenburg *Egge*. Et annet stjernebilde heter der *die krumme Harke*, *Strackerjan*.

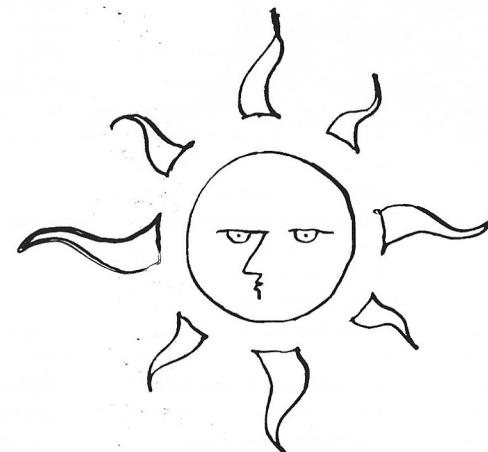
Det nordiske himmelbildets trekk som Reuter i sin betraktning fremstiller altfor ensidig som en enhetlig, lukket enhet gjengir mer tankerettninger innen den islandske litteratur enn den folkelige anskuelse av stjernehimmelen; den blir også gjennom de øvrige germanernes stjernenavn ikke bekrefet (dog sammenlign *Wodanswagen*) *Aurvandils tá*, "Aurvandils tá", trolig den nordlige krone (ikke Arkturus), skal ifølge Snorre Edaen av Tor bli brutt av kjempen *Aurvandill* (etymologisk lik gammelengelsk *éarendel*) og kastet mot himmelen; ligner "Thiazis' øyne", *augu Piazza*, kanskje *tvillingene*. Det er åpenbart likeså lite folkelige betegnelser som *ásar bardagi* "Asestrid" = *Auriga*, ifølge islandsk glosse rundt 1200. Og det åpnede "hareskár", *ulfs kiptr* = området rundt Andromeda?, rundt 1250, begge tydelig som sluttkampsymboler.

Et naturlig stjernebilde er det andre "hareskåret", *ulfs keptr* = Hyaden, isl. glosse rundt 1200. Likeså øysvensk *kors* (latinsk läneord, altså ikke opprinnelig) for svanen, sammenlign *crux maior*. Et "naturlig" stjernebilde trolig også "Eberhaufe".

Planetboken, 1599), gammelnorsk "Retningsstjerne": *leiðarstiarna* f., forekommer først hos beretningen til Nicholás von Thverá, rundt 1150, hos Alfræði, isl. enc. Litt. I 23 (av *leiðf.* "vei, retning"). Lignende er gammelengelsk *scipsteorra* "retningsstjerne for skipene", tidlig nyengelsk *steering star* "stjerne som man styrer etter" = polarstjernen. Magnusen nevner også *nordrastjarna* "nordstjerne" og *hjar(r)astjarna* "Türangel-Achsenstern" ("dørhengsel-aksestjernen") som gamle nordiske ord for polarstjernen.

En først i det 18. århundre overlevert islandsk betegnelse på Polen er *blásti-arna*; Reuter tolker ordet som "Urstjerne, Hovedstjerne"; det bør vel heller forstås som "Blåstjerne", i betydning av "mørk stjerne" (*blá* "blå", også "mørk") = Polens usynlige matematiske punkt. Stjernen Vega blir også kalt *blástiarna* (richtignok bekrefet først i nyslandsk,

hvis kulminasjonspunkt for islandingene må ha gjeldt som et motstykke til Himmelpolen i nord, som en slags sydpol; den er for Island like lagt fra Zenith (astronomisk uttrykk) som nordpolen fra den andre retningen. Antagelsen at islandingene var oppmerksom på dette sydpunktet blir innlysende forkart med den påfallende gammelislandske betegnelsen på Vega som *suðr-stiarna* (glosse fra rundt 1200) som motstander til *nordr-stiarna*. Reuter kommer med, ved siden av flere andre nokså tvilsomme

norsk *stiarna*, nynorsk *stjernen*; videre norsk *vagnstjernen*, *vang-skjermen* "vognstjernen", dvs. trolig stjernen hos/ved/i vognen = Ursa major – ikke skaldisk *Aurvandils tá* "Aurvandils tá" her (hvis gammelengelsk *éarendel* skulle være Arkturus, noe det ikke finnes noe antydning til, så ville det ikke si noe om stedet hvor heltenes tá har sitt nordiske høydepunkt).

Helt uviss er den islandiske glosse *kyndelb(ere?)* eller *kyndelst(iarna)* "fakkelsbærer henholdsvis fakkelstjerne" = *Ala-*

tolkningsmuligheter også én som vesentlig dekker den nettopp gitte, uten å bestemme seg for den. Fellesbetegnelsen *blástiarna* for Vega og Nordpol (som Reuter har gått glipp av). Til grunn ligger forestillingen om det ztosøylete Himmelhuset.

Arkturus er gammelislandsksk *dagstiarna* f. "dagstjerne", glosse fra 12. århundre. (slik også ny-norsk *dagsternen*; tilsvarende på færøyene; samme ord gammelislandsksk også for venus. Ved siden av, som ledestjerne om våren, også kun "stjernen", gammel-

col og *Canicula* (rundt 1200); *Canicula* kan være ment som Sirius eller Prokyon; det andre navnet virker å være en forvansket variant av arabisk *al-kalb* "hunden", hvilket nettopp kan bety Sirius eller Prokyon (= *Kalbelazguar* "den lille hunden").

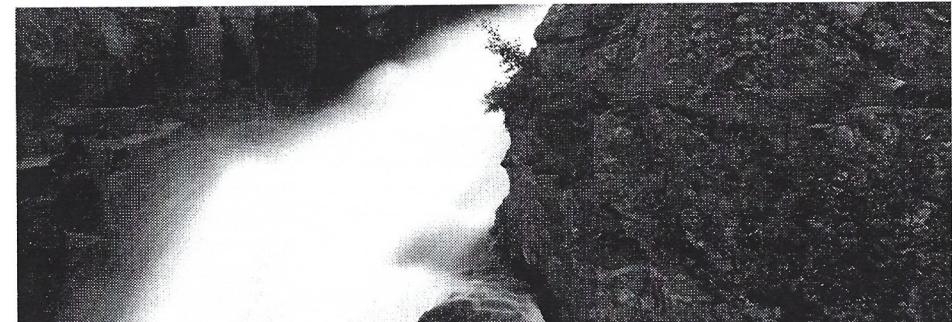
Spesifikk nordisk er *fiskikarlar* (islandsksk glosse fra rundt 1200. Lesemåte usikker) "fiskerne", nynorsk *fiskekallarne* o. lign., Omøns beltstjerne, sg. *Fiskekarl* = ζ Orionis, de venstre av de tre beltstjernene; de to andre er roer og båtfører.

Nhd. Hahnstern "hanestjerne" = Vega, fordi dens Zenithstand angir det rette tidspunktet for når Schildhahnjägern skal bryte opp (til jakten).

Den lille stjernen ved siden av den midtre Deichselstern i vognen heter på tysk på grunn av sin lille størrelse "Däumling" (tommel), på grunn av sin posisjon til denne Reiterlein, Kutscher, Postillion.

Ruserna och Dnjeprs Forsar

Av Dr. Philos. Pär Sandin

De så kallade ruserna, som kom att ge namn åt Ryssland, hade som bekant skandinaviskt ursprung. Enligt den mest berömda källan, den medeltida ryska Nestorskrönikan, bad lokalbefolkningen i nordvästra Ryssland en skandinavisk stam, de s.k. *Rus'* (Русь), att härska över dem, efter att de en längre tid hade härjats i inbördes fejder och av yttre fiender (inklusive andra östfarande skandinaver, vars samlingsbeteckning var *varjager* [варяг]). *Rus'* är att jämföra med finskans och estniskans *Ruotsi/Rotsi* (– Sverige) och härleds trivelsutan från ett fornsvenskt/urnordiskt ord besläktat med 'rodd'. "En förklaring som lagts fram under senare är är att ordet ... kommer direkt från ett fornsvenskt *roðR eller *roðz, som betytt 'rodd' och också kan ha avsett besättningarna i svenska flottor med roddarskepp", Larsson s. 15. Det är dock idag omtvistat huruvida det svenska kustområdet

Jag ska inte här försöka sammanfatta rusernas och de östfarande nordbornas historia, utan vill främst rekommendera Mats G. Larssons utmärkta bok *Rusernas rike*, samt Ved Søren Sørensen, *De russisk-nordiske forhold i vikingetiden*, en användbar källsamling med danska översättningar av såväl

runstenar och andra skandinaviska källor som ryska, arabiska, grekiska, franker-latinska och kazar-hebreiska texter. Själv tänkte jag presentera en av de viktigare källorna, ett stycke ur ett grekiskt verk från 900-talet, vilket beskriver rusernas årliga handelsfärd till Konstantinopel längs floden Dnjepr. Det som väckt störst uppmärksamhet med denna text är att författaren namnger Dnjeprs forsar på två språk, "slaviska" och "rusiska" – och att de "rusiska" namnen obestridligen är av fornordisk karaktär. Texten är sälunda ett av de säkrare bevisen för att ruserna var skandinaver till ursprunget, och att de ännu vid mitten av niohundratalet behövde sitt fornordiska modersmål.

Verket ifråga är sammanställt av Östroms kejsare Konstantin VII Porfyrogennetos (905–59). Det går vanligen under namnet *De imperio administrando*, "Om imperiets skötsel", och kan dateras till åren 948–52. Som

namnet antyder är det ett slags "handledning i imperialism", riktad i första hand till kejsarens son Romanos. Dess huvudsakliga ärende är utrikespolitiskt: By-sans' angränsande folk beskrivs med avseende på deras historia, nuvarande maktförhållanden och den kejserliga politiken; det beskrivs hur kejsaren har agerat och föreskrives hur kejsaren bör agera i olika geopolitiska hänseenden. Då verket inte skrevs med offentligheten i åtanke slipper läsaren ideologiska och propagandistiska exesser och får en jämförelsevis saklig och realistisk beskrivning av de historiska geopolitiska förhållandena.

Jag översätter här kapitel nio, som alltså behandlar ruserna. Kapitlets ursprung och förhållande till resten av verket är omdiskuterat. Konstantin tycks ha använt en separat källa, nedtecknad omkring 944, som i sin tur hämtat sin information från en skando-rusisk polyglott i Kiev eller Konstantinopel. Se Obolenskij, s. 18–20, för en diskussion. Stycket finns tidigare översatt till danska i Sørensen, s. 94–97, en något förenklad översättning från Jenkins' engelska (Jenkins, s. 57–63). Föreliggande översättning är gjord direkt från grekiskan. Språket är emellanåt rörigt och till och med obegripligt, men jag har försökt översätta så ordagrant som möjligt. Någon gång markeras absurditer som tyder på en förvanskad text med crux (†), och uppenbara luckor i texten med tre punkter (...).

Namnskicket, alltså Konstantins grekiska återgivning av slaviska och nordiska ord, utgör en vetenskap för sig. Egennamnen är inkonsekvent återgivna och ofta extremt förvanskade.

Problemen har givit upphov till hyllmeter lärda studier (några av vilka citeras här: se litteraturförtreckning i slutet av artikeln). Här återges samtliga namn med en direkt transkribering av grekiskan; deras ursprung och etymologi diskuteras i den på teksten fölgande kommentaren. Kommentaren behandlar huvudsakligen ort- och personnamnens betydelse och etymologi. En utförligare kommentar är Obo-lenskijs från 1962, av vilken den föreliggande är starkt avhängig – referenser till denna förkortas "Ob.". Den numrerade styckeindelningen är min egen, avsedd att underlättा referenserna.

Konstantin Porfyrogennetos, *De imperio administrando*, kapitel 9:

Om rhoserna som kommer till Konstantinopel från Rhosland med monoxylar

1. De skepp som kommer ner till Konstantinopel från ytterre Rhosland är dels från Nevogardá, där Sfendosthlávos, son till rhosernas förste Ingör, har sitt säte, å andra sidan från befästningen Miliníská och från Tselioútza och Tzernigóga och från Vousegradé. Alla dessa kommer ner längs floden Dánapris och lägger till vid befästningen Kioáva, den som kallas Sambatás.

2. Slaverna, rhosernas vasaller – de som kallas krívitéiner samt lenzaninerna och de övriga slaviska länderna – hugger skeppen i sina berg om vintern, och sätter samman dem, och när tillfället kommer, då isen smälter, bär de dem till de närbelägna sjöarna. Och eftersom sjöarna mynnar ut i floden Dánapris, så far de ut från dem – alla till samma flod – och beger sig till Kiova, och de drar upp dem

till riggning och säljer dem till rhoserna. Rhoserna köper skrovet och enbart detta – de monterar ner sina gamla skepp och tar bänkar och årtullar från dessa, och de utrustar med övrig tackling.

3. I juni månad sätter de av nedför floden Dánapris, och lägger till vid Vitetzévi, vilket är en befästning som är tributskylig åt rhoserna, och de samlas där i två eller tre dagar, tills dess att alla skepp har kommit samman. Då sätter de av, och färdas nerför den nämnda Dánapris-floden. 4. Först kommer de till den första forsen, som kallas Nessoupí, vilket på rhosiska och slaviska betyder "sov inte". Dessa fors är smal som bredden av tzikanistion. I dess mitt är höga, djupt rotade klippskär som sticker upp som ör. När vattnet kommer mot dessa och flödar över, och forsar ner ifrån dem till den lägre nivån, skapar det ett högt oljud och är skräckinjagande. Därför vågar inte rhoserna gå emellan dem, utan de lägger in till sidan, sätter ut människorna på det torra, lämnar de övriga sakerna i skeppen, och så trevar de sig fram med nakna fötter, så att de inte ska krocka med någon sten. Detta gör de med vissa vid aktern, andra mittskepps, åter andra vid fören som stakar sig fram med stötar, och på detta sätt tar de sig med all försiktighet förbi denna första fors via floden sida och bank. När de tagit sig förbi denna fors tar de åter ombord de övriga från torra land och seglar. 5. Och de kommer till den andra forsen, som på rhosiska kallas Oulvorsi, på slaviska Ostrovouniprákh, vilket betyder "forsens holme". Åven denna är lik den första, svår och besvärlig att ta sig förbi. De

sätter åter ut folket och leder skeppen igenom den, på samma sätt som förra gången. 6. På samma sätt tar de sig även förbi den tredje forsen, den så kallade Gelandrí, vilket på slaviska betyder "forsens dán", och likaså den fjärde forsen, den stora, som på rhosiska kallas Aeifór, på slaviska Ne-asít, eftersom pelikanerna häckar på forsens klippor. 7. Vid denna fors drar de upp alla skepp på land med fören inåt, och de män som avdelats att hålla vakt går ur med dem. De ger sig av, och dessa män håller vakt mot patzinakerna utan att sova. De andra tar upp de övriga sakerna som de har i skeppen och för slavarna i sina kedjor på torra land sex mil, tills dess att man har passerat forsen. Därefter fraktar de sina skepp till den bortre delen av forsen, vissa genom att släpa dem, andra bärande dem på sina axlar. Sedan slänger de ut dem i floden, lägger i sin last, bordar skeppen, och seglar åter. 8. Så kommer de till den femte forsen, som på rhosiska kallas Baroufóros, på slaviska Voulniprákh, ef-

tersom den mynnar i en stor sjö, och de för åter in i sina skepp till floden sida, på samma sätt som vid första och andra forsen. 9. De kommer till den sjätte forsen, som på rhosiska kallas Leánti, på slaviska Veroútzi, vilket betyder

sig igenom från Rhosland och patzinakerna tar sig till Cherson. Denna fjärd är på bredden stor som hippodromen, och på höjden nerifrån upp till dit tjänsterna tittar ner, så långt som en pil når som man skjuter nedifrån upp.

Därför kommer patzinakerna till denna plats och beknigar rhoserna.

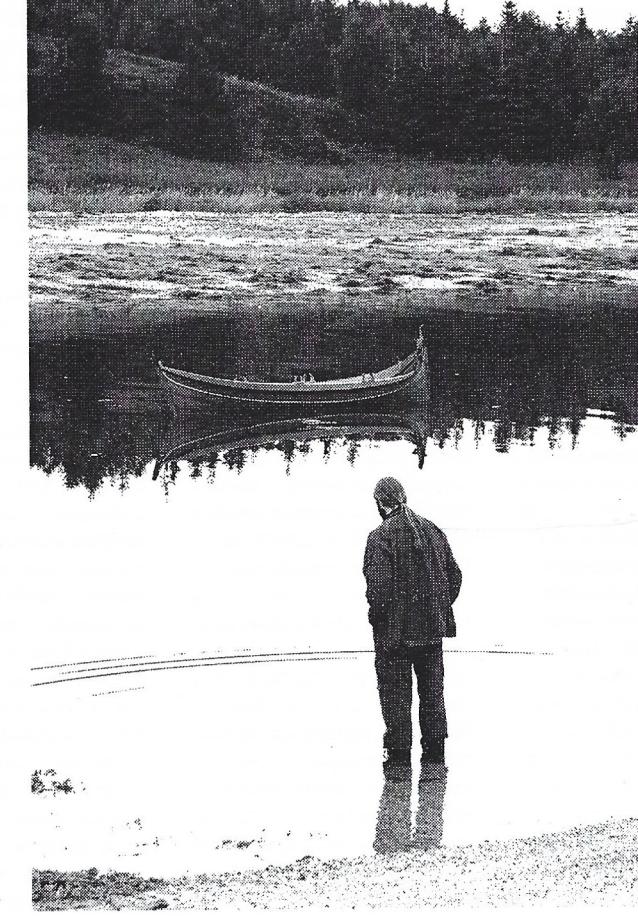
11. När de tagit sig förbi denna plats nära ön som kallas Ayós Grigorios, och på denna ö förrättar de sina offer, eftersom där står en väldig ek.

Och de offerar levande hanar, andra bröd, kött, och av vad var och en äger. De fäster även pilar i en ring runtomkring, som deras sed föreskriver.

De kastar även lott om hanarna; om de ska slakta dem, och om de även ska äta dem, eller

om de ska låta dem leva. Efter denna ö fruktar inte rhoserna patzinakerna förrän de kommer till floden Selinás.

12. Sedan seglar de därför och far i fyra dagar tills de kommer fram till sjön som utgör floden mynning, där även Ayós Etherios' ö ligger. Efter att ha

lagt till vid denna ö vilar de sig där i två eller tre dagar, och de ombesörjer sina skepp med den tackling de utelämnat: rigg, mast och roder, som de har fört med sig.

13. Då som sagt denna sjö utgör denna flods mynning, och sträcker sig ända ut till havet, och då *Ayros Etherios*' ligger vid havet, så ger de sig dänfrån iväg till floden Dánastris, och när de har kommit i säkerhet där vilar de åter. När ett lämpligt tillfälle kommer lägger de ut och kommer ner till floden som kallas Áspros. 14. De vilar där på samma sätt och sätter åter av, och färdas mot Selinás, till floden Danouvios' så kallade sidogren. Patzinakerna springer efter dem tills dess de når Selinás. Varje gång havet sköljer land ett skepp lägger samtliga till, för att tillsammans kunna ställa upp en enda front mot patzinakerna. 15. Efter Selinás fruktar de täremot ingen, utan kommer in på bulgarisk mark, och därefter till Danouvios' mynning. Från Danouvios tar de sig till Konopás, och från Konopás till Konstántia ... till floden Varna, och från Varna far de till floden Ditzína, av vilket allt är bulgarisk mark. Från Ditzína tar de sig till Mesimvrás områden, och i och med dessa slutar så till sist deras plågovyllda, skräckfyllda, svårframkomliga och besvärliga seglats.

16. Desamma rhosers hårda livsföring om vintern är som följer. När november kommer, ger sig deras furstar genast ut från Kíavos tillsammans med samtliga rhoser. De beger sig på *polidierna*, vilket betyder "rundor", det vill säga till de slaviska länderna: dervianerna, drougoviterna, krivitzerna, severierna och de

övriga slaver som är rhosernas vasaller. Hela vintern underhålls de där, men när floden Dánaprís' is från och med månaden april åter börjar smälta far de ner till Kíavos. Så tar de åter sina skepp, såsom har beskrivits, utrustar dem, och beger sig till Romarriket.

NOTER

Rhoserna, Rhosland (*Pōwç, 'Pōwśia*): det konventionella sättet att på grekiska återge rusernas etniska beteckning. Se Ob. s. 20–23 om namnet och om kontroverserna beträffande ruserna och deras roll i Rysslands grundläggande.

Monoxyler (τὰ μονόξυλα): så betecknas genom hela kapitlet de skepp med vilka ruserna färdas nedför Dnjep. Namnet betyder "av ett enda träd" och verkar ursprungligen ha syftat på ett slags kanoter gjorda av urgröpta trästockar (Ob. s. 23). Av det följande verkar det uppenbart att skeppen måste vara större än så; beteckningen kan bero på ett missförstånd eller används som nedlättande term. Se Ob. s. 23–25 för en diskussion. Jarle Øvrehus föreslår att epitetet kan tänkas syfta på att skeppen byggs av ett enskilt trädslag (ek eller fur) snarare än ur en enda trädstam, vilket är tänkvärt. I det följande översätts termen helt enkelt med "skepp".

1. Yttra Rhosland (ἡ ἔξω 'Pōwśia). Oklart vad som åsyftas med "yttra"; möjligen området i norr kring Holmgård (Novgorod), som ligger närmare Östersjön och svearnas hemland, medan det "inre Ryssland" då är trakten kring Kiev i söder. Ob. s. 25–26.

Nevogardä (Νεβογάρδα). Novgorod, känt från de isländska

sagorna som *Hólmgarðr* (Holmgård). Slaviska *gorod*, -*grad* har samma etymologiska ursprung som *gård*, men i det slaviska sammanhanget syftar det på en befäst plats. Det verkar som om skandinaverna tog intryck av de många befästa -*gorod* man fann i österländ, ty man kom att kalla hela landet för *Gårdarike* (*Garðaríki*). Ob. s. 29.

Sfendosthlávos, son av

Ingør (Σφενδοσθλάβος, ὁ οὐδὲς "Ιγγώρ"). Den russiska härskarynasten i Ryssland grundades enligt källorna av Rurik i mitten av 800-talet. Rurik dog 879. Hans son hette Ingvar, vilket förryskas till Igor – här presenteras en mellanform. Redan i den tredje generationen ser vi att fursten har fått ett slaviskt namn. Det vore visserligen lockande att även här se ett slags mellanform, och sätta första ledet i samband med namnet *Sven* (*Sviatoslav*) ställföreträdande härförare i barndomen hette för övrigt Svenald; Larsson s. 38). Namnet identifieras dock som det ryska *Sviatoslav*, möjligen kommunicerat till författaren i en fornbulgarisk nasaliserad form (Ob. s. 27). Om *Sviatoslav* se även Larsson s. 38, 39,

Har sitt sätte (ἐκαθέτετο). I manuskripten används förflytet tempus, "hade sitt sätte", men det är troligt att detta är en senare redigering, tillkommen efter *Sviatoslav*s död, med tanke på att fadern Igor i samma mening beskrivs som vid liv och herre över Ryssland. Ob. s. 18–19.

Miliniska (Μιλινίσκα): Smolensk. **Teliótza** (Τελιούτζα): trol. Ljubetj, vid floden Dnjep nordväst om Tjernigov. **Tzernigôga** (Τζερνιγώγα): Tjernigov. **Vou-segradé** (Βουσεγραδέ): Vysjgo-

rod/Vysjegrad, vilket låg ca tjugo km norr om Kiev, ungefärlig vid Dnjepars och Desnas sammanflöde. **Dánaprís** (Δάναπρις): Dnjep. Ob. s. 30–31.

Kioáva ... som kallas

Sambatás (τὸ Κιοάβα, τὸ ἐπονομάζομενον Σαμβατάς): Kiev, herresäte i russerriket. I fornnordiska källor heter staden Könugård. Vad "Sambatás" ska betyda är inte klarlagt. Flera arabiska källor nämner *Zānbat*, en stad som ska ligga i utkanten av slavernas länder. Namnet har härlettts från såväl fornsvenska som slaviska, armeniska, ungerska och turkiska. Se Ob. s. 32–33 för referenser och diskussion.

2. Krivitéiner

(Κριβηταῖνοι): krivicerna, från takten kring övre Dnjep, Dvina och Volga. Deras huvudort var Smolensk. **Lenzaninerna** (Λενζανῖνοι): ljacherna, d.v.s. polackerna. Se Ob. s. 34–35 och Larsson s. 10 (karta).

3. Vitetzévi (Βιτετζέβη): Vitičev, några mil söder om Kiev. Möjligen är denna stad att identifiera med det Vitaholm som förekommer på en norsk runsten från Alstad, Hof sogn (nr. N 62): "Engle reste denna sten efter Torald, sin son, som var död i Vitaholm, mellan Ustaholm och Gårdarike." Översättning av Larsson, s. 170, som vidare skriver "i så fall skulle Ustaholm kunna motsvara fästet Ustje längre ner utmed Dnjep. Vitičev ligger alltså mellan detta och Kiev, vilket skulle kunna förklara inskriftens formulering".

4. Nessoupí

(<N>εσσουπῆ). Mycket omdiskuterat. Det verkar troligt att Konstantin uppfattat namnet på detta sätt, och att handskrifternas *Essoupî* beror på ett avskrivningsfel. Hans etymologi

stämmer då överens ned ryska *ne spi* (fornslaviska *ne sūpi*), som betyder just "sov inte". Falk, s. 83–92, 249–50, argumenterar dock för att det hela beror på ett missförstånd, och att det egentliga namnet var *ustupî*, pluralis av *ustupū*, fornukrainska för "klippavsats", "stup". Motsvarande namn på svenska skulle bli något i stil med *Stupfors*, vilket finns belagt i Norrland. Det finns goda skäl för att tro att detta kan stämma: se Ob. s. 42–43.

Tzikanistirion

(τζικανιστήριον). Den kejsertliga ridbanan, vars bredd är okänd. Namnet härleds från det persiska ordet för hästpolo, vilket var vad man sysslade med där.

5. Oulvorsi ... Ostro-vouniprákh (Οὐλβοπότι ... 'Οστροβουνιπράχ). Ostrovín-jiprag-/porog betyder "öfors". Det fornnordiska namnet rekonstrueras som dativ/lokativ av Holmfors, i den dialekta formen (H)ulmfors. Falk s. 104 ff., Ob. s. 45.

6. Gelandrí (Γελανδρί). Konstantin verkar ta miste på språket här: namnet är ett fornnordiskt particip *gællandi*, "starkt ljudande" (jfr "hanegäll", eng. "yell"), substantiverat och/eller personifierat. Det slaviska namnet har utelämnats, möjligen beroende på ett avskrivningsfel. Falk s. 124 ff., Ob. s. 46.

Aefór (Αειφόρ ...

Nesasjt). Det nordiska namnet är omtvistat: antingen *Aiforr*, "ständigt våldsam", eller **Aid-fors*, Edfors. "Ed-" är vanligt förekommande i svenska ortnamn och betyder "landtunga mellan två farbara vatten, över vilken båtarna måste dragas" (Svensk Uppslagsbok). Falk s. 129–50, Ob. s. 46–47. Men "Aifur" före-

kommer på en gotländsk runsten: "Bjärtmålad uppställdе denna sten Hegbjarn och hans broder Rodvisl, Oystain och Emund, som har uppställt stenar efter Ravn söder om Rufstain. De kom vida till Aifur. Vifil gav uppdraget." Larsson s. 42, 170.

Neasít (Νεασήτ). Slaviska *nejeſty*, *nejasjt*, betyder "omättlig", och detta, "den omättlige", är det egentliga namnet på forsen, som var Dnjepars våldsmäste. Men nejasjt betyder också pelikan, och Konstantin har därför trott att pelikaner är bakgrund till namnet. Ob. s. 47–48.

7. Patzinakerna

(Πατζινακίται). Petjenegerna, rusernas ärkefiender såväl som handelspartner, ett turkiskt nomadfolk som härjade söder om rusernas områden. I Frans G. Bengtssons Röde Orm, del 2, sjunde och åttonde kapitlet, har Orm och hans kumpaner stort besvärt med dessa då de färdas nerför Dnjep.

Slavarna. Författaren använder uttrycket *psichária* (ψυχάρια), "små själar" om slavarna, vilket förekommer endast några få gånger i medeltida grekiska. Jämför det ryska uttrycket "själar" för livegna, känt från Gogols roman *Döda själar*.

8. Baroufóros ... Voul-niprákh (Βαρουφόρος ... Βουλνηπράχ). Troligen Bárufors, "vägfors", efter fornnordiska bára, "väg". Det slaviska namnet betyder samma sak, av *vlúna* ("väg") och *pragū* ("fors"). Det är dock oklart vad "en stor sjö" har med detta att göra. Ob. s. 48–49. Se Falk s. 163 ff. för en annan teori.

9. Leánti ... Veroútzi (Λεάντι ... Βερούτζη). Åter ett participe (se 6 ovan), le(i)andi,

leende, d.v.s. "skrattande", även här antingen substantiverat "leendet" eller personifierat "den leende". Den slaviska motsvarigheten är ett particip med något annorlunda mening: *vřúčci* (Въручил), av *vřeti*, "koka", "bubble". Falk s. 183 ff., Ob. s. 49–50.

Stroúkoun ... Napreží

(Στρούκουν ... Ναπρεζή). Strukum (-om), dativ plural av struk(a), "förträningarna, där strömfåran stryker tätt utmed stränderna", Falk s. 207, jfr s. 208 ff.; Ob. s. 50–51. Det slaviska namnet är svårare att identifiera. Falk föreslår en plausibel emendering till *Ναστρέζη* (*Nastrezi*), vilket skulle sätta ordet i samband med det slaviska *streži* (срежъ), synonymt och etymologiskt identiskt med struk(a). Falk s. 217 ff., Ob. s. 51–52.

10. Vraron-fjärden (τὸ ... πέραμα τοῦ Βραρίου). Manuskripten ger *Krapíou* (*Kraron*), men Falks emendation är övertygande: *Vrār færia*, Vräftjärden, där vrā betyder "hörn", "krök", är i perfekt överensstämmelse med det geografiska sammanhanget. Falk s. 38, 214 (karta), Ob. s. 52.

Chersoniterna ... Cherson. Gammal grekisk koloni på Krim, relativt oberoende tills dess kejsar Teofilos (829–42) sände en ståthållare: *Se de imperio administrando*, kap. 42 (Jenkins s. 183–85).

Dit tännerna tittar ner. Obegripligt korruptel.

11. Ayios Grigorios (ὁ Ἀγιος Γρηγόριος). Sankt Göran, ett av de viktigaste helgonen i den ortodoxa kyrkan.

Efter denna ö ... Selinás. Sulina, Donaudeltats mellersta utlopp. Påståendet säger det rakt motsatta till vad som skild-

ras i det följande, nämligen att ruserna efter denna ö har besvärt med petjenegerna *ända till dess* de når Sulina. Jfr stycke 15.

12. Ayios Etherios' ö (ἡ νῆσος τοῦ Ἅγιου Αἰθερίου). På denna ö i Dnejeps mynning, idag känd som Berezanj, har man funnit en runsten som utgjort gavel till en stenkista: "Grane gjorde denna stenkista efter Karl, sin kamrat." Visst tyder på att upphovsmannen kan ha varit gotlänning. Larsson s. 40–41, 170; Ob. s. 56.

13. Áspros. Trolagen vid Dnjestrs mynning. Ob. s. 57.

14. Danouvios' (Δανούβιον): Donaus.

15. Konopás (Κωνοπάς): trologen en ö i Donaus delta, har identifierats på skilda vis. **Konstantia** (Κωνστάντια): Constanța i dagens Rumänen. **Varna** (Βάρβα): vid dagens bulgariska stad med samma namn; floden känd som Provalija. **Ditzina** (Διτζίνα). Idag Kamčica. **Mesimvrás områden** (τῆς Μεσημβρίας μέρη): en bulgarisk ort vid svartahavskusten heter idag Nesebâr. Ob. s. 57.

16. Detta stycke tros ha en annan källa än de tidigare, troigtvis slavisk: de slaviska namnen är relativt korrekt återgivna, och den slaviska termen *polyudie* används direkt utan något urskulande "det såkallade" e.d.y. Ob. s. 19, 58–59.

Polidierna (πολύδια).

Polyudie var en slavisk term som syftade på den tribut eller skatt som furstarna utkrävde av sina undersåtar. Termen kunde också, som i detta fall, beteckna den resa furstarna gjorde i sina tributskyldiga områden för att driva in skatten. Ob. s. 59–60.

Dervianerna (Δερβιάνων):

handskrifterna har βερβιάνων, vilket förmodligen är felaktigt: folket bör identifieras med drevjanerna, vilka levde väster om Dnejeps mellersta sträcka. **Drogoviterna** (Δρουγούβιτεών): drevovicerna, vilka levde norr om drevjanerna. **Krivitzerna** (Κριβιτζῶν): krivičerna (se ovan, stycke 2). **Severirerna** (Σεβερίων): severjanerna, öster om Dnejpr. Ob. s. 60–61, Larsson s. 10 (karta)

Romarriket (Ρωμανία):
Bysans.

LITTERATUR

FALK, K.-O. Dneprforsarnas namn i Konstantin VII Porphyrogenetos' De administrando imperio. Lund, 1951 (Lunds Universitets Årsskrift, n.f. avd. 1, 46:4).

JENKINS: Constantine Porphyrogenitus. De administrando imperio. Greek text ed. by G. Moravcsik, English transl. by R. J. H. Jenkins. Budapest, 1949 (ed. 2. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks, 1967 = Corpus fontium historiae Byzantinae, 1).

LARSSON, Mats G. Rusernas rike: Nordborna och Rysslands födelse. Stockholm: Atlantis, 1993 (återtryckt i samlingsvolymen Vikingar i österled, Stockholm: Atlantis, 1997).

OBOLENSKIJ [OB.]: Constantine Porphyrogenitus. De administrando imperio. Vol. 2, Commentary; by F. Dvornik, ... D. Obolensky a.o.; ed. by R. J. H. Jenkins. London 1962 (D. Obolenskijs kommentar till kapitel 9, s. 16–61).

SØRENSEN, Ved Søren. De russisk-nordiske forhold i vikingetiden (Historie og samfund / kilder og tal). Köpenhamn: Gyldendal, 1973.

Den Danske Høst

Av Johnny L. H. Mortensen

Høst. Sæden skal bringes ind fra marken, således at den kan bruges til at lave brød og grød af. I ældre tid var det det vigtigste middel for overlevelse vinteren i gennem. Denne højtid, hvor man høstede al sæden og bragte den i hus, var så vigtig, at man mange steder bruger højtidsnavn om årstiden, dvs. kalder efteråret for høst.

En grund til at høsten ikke er næra så fast i sin bygning som de andre helligdage er nok, at den strækker sig over længere tid. Man børjede med at gøre stads ud af den første høstdag. Den første kornsort der modnedes var gerne rugen; mange almuefolk gik derfor gerne ud aftenen før den første høst for at udsige en lille bøn eller trylleformel til kornet, eller bedre: kornvætten. Endnu andre ofrede til de gode vætter for at de ville bistå dem ved høstarbejdet.

Denne første høstdag var en stor festlighed; sæd og skik var det at alle stod årlig op om morgen — allerede klokken 4 — for at se høstfolkene drage til marks. Det gjorde de klokken 4 efter at have indtaget davre. De vendte hjem senere, om aftenen, og øllet drukket, men så var ager-

også høstet, kornet bundet og sat sammen i traver af tre små mandslinger i grå bluser med røde huer, hvorfaf den ene skar kornet med sin segl, den anden rev kornet i neg med sin rive, den tredje bandt negene og satte dem i traver.

Saledes møder os et sagn om ofring til vætterne for en god høst. Men det var ikke kun ofre og bønner til vætterne man måtte give. Sandelig skulle man også være pæn i tøjet. Det var det der skete i dagen op til høsten, karfolk og kvindfolk

sørgede for at have alt deres høsttøj helt i orden. Almindelig var den tro som de havde i Gurede (Nordvestsjælland), at hvis ikke man var festlig klædt til høsten, ville den ikke lykkes. Derfor harmedes stenvnsbagbonden når hans høstfolk ikke dukkede høstklædet op.

Denne første høstdag var en stor festlighed; sæd og skik var det at alle stod årlig op om morgen — allerede klokken 4 — for at se høstfolkene drage til marks. Det gjorde de klokken 4 efter at have indtaget davre. De vendte hjem senere, om aftenen, og øllet drukket, men så var ager-

næste dag fik de klipfisk, og efter måltidet legede man til klokken ni-ti. Denne skik fandtes selvsagt forskellig i de forskellige landsdele; alligevel kan den siges at være gældende i hele landet.

En helt almindelig og meget enskik i Danmark var derimod at man i høsten i stedet for hverdagens halvsure tyndtøl nu drak tormånedssl eller gammeltøl (brygget omkring marts måned — dengang tormåned).

Som før sagt var den første kornsort der blev høstet (fordi den gerne modnedes først) rugen, men i egne af Sjælland, hvor hveden var særlig dyrket, var det denne som var genstand for de før omtalte skikke.

Ligesom den første høstdag var af stor tydning, var også de første hug med seglen vigtige; og det var husbonden der skulle tage de første hug for at børje høstarbejdet vel.

Så hellig var høsten, at fremmede ikke måtte komme ind på marken; end ikke for blot at se på arbejdet. Selv husmoderen, der kom med mad og andre forsyninger til de arbejdende mænd, måtte tage lidt sæd op, bind et neg eller andet. Sådan

var den gamle almuelov. Når en fremmed alligevel kom ind på marken, var det almindelig sæd at binde vedkommende, og dernæst at aftvinge dem løsepenge. Denne skik er meget i slægt med den følgende, nemlig at man inden høstens afslutning, skulle fange husbonden, og holde ham bundet indtil han indvilgede i at holde høstgilde for bønderne. Alt dette virker meget fredsommeligt; men muligt det kan bunde i en meget voldelig adfærd over for fremmede på høstmarken i oldtiden.

Selvom man forhen havde bedt om hjælp fra værterne, skulle man fremdeles være sig for dem. Eksempelvis kunne en trold eller anden vætte i nattens mulm og mørke komme til og bruge leen, således at den ville døves. Derfor strøg man gerne leen eller seglen tre gange med strygespånen inden man gik ind.

Når man endelig nåede til høstens slutning, så ofrede man gerne det sidste strå eller neg. Dette kunne man gøre på flere måder.

Når man næsten var færdig med at høste, og der kun stod få strå tilbage, stoppede man. De sidste strå blev stående tilbage, til værterne eller, som senere tider sagde, at tyren kunne få dem; dette sidste kommer sig af, at man lod tyren komme på græs på dette tidspunkt, og så fik den lov til at få disse sidste kornstrå for at optage deres kraft i sig — således vil den blive god iavl. Det var nemlig sådan at man anså de sidste korn for havende en større kraft en resten af marken — det var i dem hele markens kraft gemte sig.

En anden måde at ofre kornene på var ved at gøre en kælling ud af det sidste neg. Gav

det kvindetøj på således at det lignede en kone. Derfor kaldtes det sidste neg i disse egne gerne for kællingen. Somme steder slæbte man denne kælling med ind på gården, og andre steder lod man hende stå ude på marken; det skiftede.

Det føromtalte offer til værterne, var vel nærmere et offer til den lokale bygdegud, eller rettere Odin og hans hest. Ofte optrådte han også under dæknavne, så som Goen, Jøring Opsal, Noen eller Nordskytten; alle vel egentlig bygdeguder, som havde samme skikkelse som Odin. Herunder skal nævnes nogle eksempler på ofringer til disse guder.

I Grænge lod man de sidste strå stå uhugne til Goen.

En mand i Vantore trykkede en håndfuld aks ned i jorden med de ord: "Der har du dem, Goe, lad mig så beholde det andet!"

I Frejlev blev et neg stoppet ned i en ren, eller man efterlod, som i Herridslev, nogle få håndfulde af de allersidste strå, der blev revet sammen ved indkørslen af sidste læs. Ligeså lod man altid lidt blive siddende, når man plukkede frugt; det var til Goen.

I Flintinge efterlod man et neg til Goens hest, for han lod kornet gro.

I Toreby lod man et neg blive liggende på marken til Goen, han kom ridende om julen på en hvid hest. Så sent som i 1909 lod man lidt frugt sidde tilbage til Goen når man plukkede.

I Kettinge lagde man både ved indhøstingen og juleaften et neg ud til fuglene, men man sagde her, at det var til Goen.

Afhængig af hvor i landet man var, var navnet på gud-

dommen også forskellig. På Lolland-Falster og i Skåne, var det til selve Odin; men i andre dele af landet var det f.eks. til den fornævnte Goe, på Møn var det Jøring Opsal; og flere steder kunne nævnes. Dette offer var til Goens eller Odins hest, og hvis det ikke fandtes, ville det bringe ulykke til den mark og den følgende høst. Senere hen erstattedes ofrene til Odin eller andre bygdeguder, og man gav det sidste neg eller strå til fuglene (mange gange gemte man dette sidste neg til vinteren, hvor fuglene havde desto mere brug for det). Mange steder i Danmark var det almindeligt, ligesom offeret til fuglene, at ofre negene eller kornet til musene. Det gjorde man for at de ikke skulle skade sæden i laden:

Når det sidste læs kørtes ind i Ørslev, Sydsjælland, kastede en gammel bonde en stor visk ud på marken, for at rotter og mus ikke skulle skade sæden i laden.

Det kendes også, at et mytevæsen lever på marken. I resten af norden er det kendt som en hare, som man jager, og flere steder slår ihjel, hvorefter man spiser haremåltid, og drinker hareblod (brændevin); her i Danmark kendes denne som en ræv i stedet. Her er der den forskel, at man ikke spiser måltid i rævens navn, og ej heller drinker i dens minde. Enkelte steder kendes endogså en so i dette sted. Det er denne tro om et dyr der hører til på marken, som senere har udviklet sig i den føromtalte skik med at kalde det sidste neg for kællingen. En underlig forbindelse synes også at fremtome mellem haren og kællingen. Tidligere troede man at haren var en hekseham; således at gamle heksekoner omskabte

sig i hareham for så at stjæle af køkkenhaverne og sæden.

Udover de her nævnte navne, kan nævnes følgende på det sidste neg: Den gamle (neget tænkt som en mand), fisseneg, fisneg, fok, drengen eller stodderen. Man vil måske studse lidt når man først ser fisseneg eller fisneg. Ordet fissee er et folkeligt udtryk for den kvindelige kønsdel; det hænger visselig sammen med at man ønskede at marken igen næste år skulle være frugtbar, og kvindens kønsdel er vel netop symbol på dette. Ligesådan kan ordet fok forklares; her taler vi blot om det mandlige lem, men årsagen til navnet må stadig være at marken fremover skal have frugtsommelighed. I alt må det vel have at gøre med om man anså marken som værende af hankøn eller hunkøn.

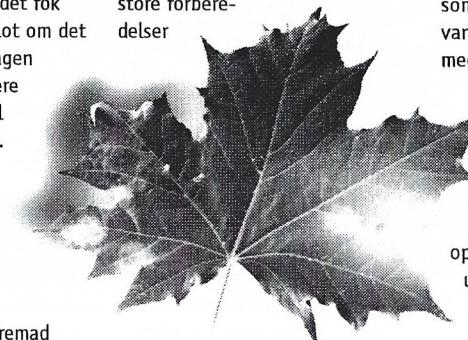
Nu var høsten helt overstået, og vejen lå fremad — hjem. Et festligt optog var det nu, og en binders tog vanligt det sidste neg med hjem (naturligvis kun hvor det var skik). Ved indkørslen af det sidste læs, holdte man om aftenen et lille høstgilde for gårdenes tyende og for de gifte høstfolk. Alle andre måtte vente til det almindelige høstgilde. Ved disse små høstgilder serveredes i reglen varm mad, efterfulgt af æbleskiver, og med punch eller anden stærk drik i rigt mål.

Efter nogen tid, kommer den store høfest. I denne henseende må Sjælland i særdeleshed nævnes. I dette tilfælde er den nemlig en slags nordens midtpunkt. Hovedreglen ved denne fest er at der serveres suppe og suppekød. Denne suppe skal

være så stærk som overhovedet tænklig; alt bliver der fyldt i: kødboller, melboller, grødboller, grønsager af alle håne slags, svesker og rosiner. Gerne skulle suppen også farves gul af safran. Kødet der blev brugt ved denne højtidelighed var i reglen enten kvægkød eller færekød.

Alle folkene blev inddadt til denne store fest — de havde jo også været med til at bringe dette til ende. For at give en typisk illustration på denne fest er følgende stykke bragt:

I Snodstrup var der store forberedelser

forud for mikkels-gildet (høstgildet), med slagting af både får, gris eller lam, i tidligere tid tillige brygning og bagning. Gæsterne mødte op i kisteklæderne ved tolvtiden, og der blev serveret lammekødssuppe med godt med kødboller på og kogt ris med mange rosiner i og peberrodssovs til lammekødet. Når man så havde "slæt bug" et par timer efter den gode mad, vankede der kaffe med æbleskiver, og med punch eller anden stærk drik i rigt mål.

Efter nogen tid, kommer den store høfest. I denne henseende må Sjælland i særdeleshed nævnes. I dette tilfælde er den nemlig en slags nordens midtpunkt. Hovedreglen ved denne fest er at der serveres suppe og suppekød. Denne suppe skal

var regel, at mandfolkene skulle have en snaps for hver kornstak, der var sat op i stakhaven, efter at laden var fyldt til randen. Så tog mandfolkene fat på kortspillet, firkort eller sjavs, efter almindelig sjællandsk regel altid så lavt som muligt. Man spillede for morskabs skyld, ikke for at blanke hinanden af. De ældre koner fik tiden så dejligt til at gå ved at sidde på sengekanterne og småsnakke om bysens bedste. Var der en, som kunne gnide lidt på en violin, tog ungdommen fat

på at danse, ellers legeled man som om eftermiddagen, men nu var det pantelegeme, det gik løs med. Ved midnat blev der igen dækket op med steg og sylte, og så gik det atter løs med kaffen, kagerne og de små sorte. Det var svært for husmandsmutter at få fatter til at bryde op, nu morede han sig netop så udmærket godt.

Således kom man igen nem festen. Man holdt også skåler, og det gjorde man til års og fred, idet man skålede først for gildet, og dernæst for høsten. Derudover gav man en del personlige skåler, alt efter hvem der var til gildet. Bonden kunne også idømme enkelte af de tilstedeværende strafeskåler for den ene eller den anden forteelse — man har også eksempler på at han idømte sig selv en sådan (dette sidste viser måske mere om folkekarakteren en om skikken).

Nu nåede vi til slutningen af denne opregning af skikkene ved høsten. Dermed ønskes alle en god høst til års og fred.

"Ingen Torsdyrkning Nord for Dovre..."

Av Kjell Brevik

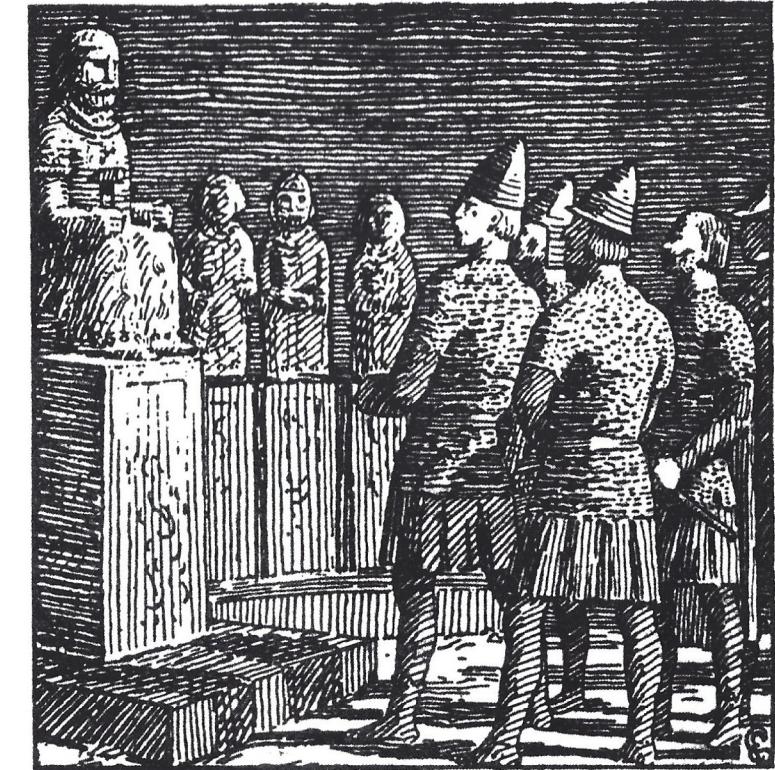

Onsdag 19.10.05 møtte to karer fra KultOrg opp i Erkebispegården i høstkalde Nidaros. Et seminar om kristningsprosessen i Midt- og Sør-Norge skulle avholdes i regi av middelalderstudiet og dette kunne vi sannlig ikke unnvære. Postdoktor Sæbjørg Wallaker Nordeide fra Universitetet i Bjørgvin holdt foredrag om sitt pågående prosjekt og vi var spente tilhørere; "De skriftlige kilder er uttømte, og Kulisteininskriften fra Smøla har sagt oss sitt, - vi må nå ta utgangspunkt i arkeologen for å søke ny, frisk kunnskap om kristningen av Norge". Nordeide tok utgangspunkt i gravskikk for å påvise tidlig kristen innflytelse eller motstand. Hennes oppdagelser i dette materialet var heller tvetydige og viste i stor grad lokale variasjoner. Under yngre jernalder/vikingtid kunne grunnebygder ha ulike tradisjoner knyttet til begravelser, ja endog fra gard til gard. Romsdalen og omegn var et yndet eksempel på dette, og i denne sammenheng ble Veøyrs tidlige kristenbegravelser dratt inn. Etterhvert ble

en håretegende teori fremlagt. Det er et kjent fenomen at viktige symboler gjerne dukker opp som våpen når noe truende banker på døren. Antagelsen om at hammeren fremkom som et motstykke til korset hører til i denne kategorien. Forskningsprosjektet måtte komme til bunn i hedenskapet for videre påvise kristne skikker. Dyrkingen av Tor ble her fremlagt som et naturlig utgangspunkt. I områder hvor smykker av Mjølne hadde dukket opp i gravmatrikalet i større koncentrasjoner burde dette indikere sterkere motforestillinger enn i andre landsdeler. Svært få og usikre funn av slike hammersmykker nord for Dovre gav grobunn for en ny hypotese innen den norrøne religionsforskningen. Torskult forekom ikke blant folk i disse områdene. Så *prowendaz dyrket altså ikke den grunnleggende indo-europeiske trifunksjonalitet? Deres norrøne siør var heller ingen videreføring fra eldre jernalder og bronsealderens fruktbarhetskult hadde ingen klare relasjoner til vikingtidens

bondesamfunn. "Norrøn tro" skulle heller ikke kunne betegnes som noen religion i ordets rette forstand, siden den først og fremst er rent praktisk rettet, hverdaglig og mangler de tre store monoteistiske religioners universelle gyldighet. Islam, jødedom og kristendom har f.eks. komplekse skapelsesberetninger som gjelder alle folkeslag, mens den norrøne tradisjonen kun retter seg mot nordgermanerne som etnisk gruppe. De tre store derimot oppfyller religionsbegrepet strenge kriterier. Nordeide vil ikke kalle kristningsprosessen her til lands for et trosskifte, men et sideskifte. Hedensk sed levde videre under kirkelig styre.

Hun nevnte flere ganger viktigheten ved å være kildekritisk. Hvis teorien om hammerforekomsten skulle vise seg å ha et snev av relevans ville det være en fordel å se muligheten for at slike amuleetter kunne ha forsvunnet i høpetall med tanke på de tusener av førkristne gravminner som har forsvunnet gjennom eksplisivt jordbruks drift de siste 200-300

årene. Og hva er sannsynligheten for at alle hauglagte trøndere bar slike? Jeg tør også anta at datidens nordmenn hadde fantasi nok til å uttrykke sin avsky på flere måter enn i form kun ett enkelt kulturelt symbol. I Snorres Kongesagaer finner vi følgende beretning om Olav Tryggvasons besøk i hovet på Mære: "Kongen kom inn der gudene var, der satt Tor og var høvding for alle gudene, prydet med gull og sølv. Kong Olav løftet opp en gullslått

piggstav med øks på som han hadde i handa, og slo til Tor så han fall ned av stallen han stod på, og så løp kongsmennene bort og skubbet alle gudene ned av stallene.". Et annet bevis for kultens ikke-eksistens er mangelen på stedsnavn sammensatt med Tor. Hva da med Torshaug og Totland? Nordeide etterlyste mer granskning av gards- og stedsnavn. Dette kan vi si oss enige i.

Vårt inntrykk etter fremlegget var at argumentasjonen var syltynn. Foredragsholderen selv ble etterhvert preget av usikkerhet, - ikke så underlig når innlysende svakhet tyder frem overalt. At et slikt prosjekt utsrustet med millionbudsjett i det hele tatt får bidra med å skrive vår historie er ikke oppsiktsvekkende, men et bittert faktum.

Kommentarer? Send e-post til:
kjell.brevik@kultorg.no